

בס"ד

יהדות התורה והמדינה

בירור רעיוני קצר בשאלת היחס לציונות ולמדינה,
עם קצת פרקי היסטוריה מן העבר הקרוב.

כוחה של חוברת השקפתית זו יפה ותקף יותר,
דווקא בגלל המרחק מהזמן בו נכתבה.

מאת א. גיטלין (הרב אוריאל צימר ז"ל)

הודפס במהדורה מחודשת
ירושלים תובב"א תשע"ב

הסכמת מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א

כעצמי כִּזְמַן וְנִמְצָא
 יפה על ידינו ונאמרים גליטא
 אמרפיסין מחזק את הקוראים והקוראות
 התורה והמצוות פי זה צורף
 השדה יחול שיקף אמונת
 חיים קניבסקי

מפתח הפרקים

24.....	סוד הצלחתה של הציונות	3.....	פתח דבר
24.....	היהדות החרדית	4.....	במהות חבור זה ומטרותיו
25.....	הצהרת בלפור	6.....	מדינת ישראל מהי?
28.....	השואה והשנים שלאחריה	7.....	ציונות מהי?
30.....	המדינה הופכת מציאות	8.....	כלל ישראל מהו
32.....	מציאות המדינה	9.....	ארץ הקודש ולשון הקודש
36.....	מדינה וציונות - היינו כך	11.....	"נהיה כגויים"
37.....	חילוקי הדעות	14.....	מקומה של הדת בציונות
40.....	"הציונות הדתית"	17.....	גלות וגאולה
45.....	הפתרון?	18.....	עברית ולשון הקודש

פתח דבר

קרוב ליובל שנים חלפו, מאז פורסמה לראשונה חוברת נפלאה וברורה זו, שחוברה ע"י הרב אוריאל צימר ז"ל.

מאז ועד היום עבר עם ישראל תהפוכות רבות, והאקטואליה בת זמנינו שונה עד לבלי הכר ממה שהיה בימים ההם. למרות כן לא נס ליחה של החוברת, עד שפעמים נדמה שהיא נכתבה זה עתה.

בימים אלו, כאשר גזירת הגיוס מרחפת במלא עוזה על היהדות החרדית בארץ הקודש בכלל, ועל עולם התורה והישיבות בפרט, כאשר משנאי ה' נשאו ראש וחברו יחדיו להניף את חרב הגיוס והשירות לאומי ואזרחי – על עם ה', ראינו לנחוץ לחזור ולהאדיר את החוברת מחדש.

ומדוע? מפני שרבותינו זצוק"ל לימדונו, שכל גזירה באה מפני רפיון באותו ענין בתוך המחנה פנימה. והנה באם נבדוק נקודה זו ניווכה, כי ככל שחולפים השנים, ובפרט בעשור האחרון, חודר רעיון הלאומיות עמוק יותר ויותר בתוכי מחנינו בכל השטחים והמובנים, עד כדי הזדהות עם מעשים ופעולות הנוגדים את דת תורה"ק, הנעשים ע"פ החלטת אלה שאין התורה נר לרגלם.

וכך אין פלא, שאם בעבר ידע והרגיש כל חילוני, שדרכו ובחירתו בודאי אינה מחייבת את שומר התורה והמצות, הרי שכיום הוא מרגיש שהמרחק בינו לבין החרדי אינו כל כך גדול, ואין כל סיבה המונעת ממנו להרתם אף הוא לקחת חלק ב"נטל", שהרי גם הוא בשר מבשרי ועצם מעצמותי. החרדי אף הוא אזרח ב"מדינת ישראל", ומדוע שיוכל רק ליהנות מזכויות, ללא נטילת חלק גם ב"חובות".

לעומת זאת, רדיפת שומרי התורה שהתחזקה מאד בתקופה האחרונה, אם זה בנסיגה להחזיר את תוכנית הליבה במוסדות החינוך התורני; אם זה בהתנפלות חסרת הרסן על גדרי הקדושה הנהוגים אצל שומרי תורה בהפרדה בין גברים לנשים, שקיבלה על ידם את הכינוי "הדרת הנשים"; ואם זה עתה בהנפת גרזן הגיוס על עולם התורה והישיבות. כל אלו הביאו לטלטלה עזה ולהתפכחות גם אצל אלו שפזלו שמאלה, המגלים לפתע, שהציונות היא לא בדיוק ידידת היהדות, ושנושאי דגלה הם לא בדיוק אוהבי חרדים, בלשון המעטה.

בעידן זה, כאשר אצל רבים שוררת הרגשת אי נוחות ואי ודאות על עתידנו בגלות "ישראל", כעת הוא הזמן לערוך חשבון נפש נוקב לאן הגענו, ולשנן מחדש את השקפת התורה.

ואם זו תהיה תשובתינו למחרפים, הרי שמעז ייצא בס"ד מתוק.

- א -

במהות חבור זה ומטרתו

מטרת החיבור הזה היא למלא חסרון, אשר אם הוא עצמו אינו מורגש כל כך, הרי תוצאותיו מורגשות.

השאלה שאודותיה ידובר היא מאותו סוג העניינים שמרבים לדבר עליהם ויודעים עליהם רק מעט. עמדתה של יהדות התורה כלפי המדינה לא אחת משמשת עניין לדיון ולכתיבה, אף לויכוח ולפולמוס, אולם - כפי מיטב ידיעתי - לא נעשה עד כה כמעט שום נסיון בכתב להגדיר עמדה זו בצורה מרוכזת ומסודרת. מאמרים שונים על נושאים קרובים לכך נכתבו מעל דפי עיתונים שונים, רעיונות בקשר לכך הובעו פה ושם בעת נאומים או דרשות, אבל במרוכז ובמסודר אין עד כה שום הוצאה שבכתב.

חסרון זה, כאמור, נותן אותותיו במידה רבה יותר מכפי שחושבים. חוסר העמדה הברורה בשאלה זו שהינה כיום - אם תמציי לומר - שאלת השאלות ברחוב היהודי הן בארץ והן בגולה יגרום לטשטוש המושגים הן במחנה שומרי התורה והן אף במחנה הלא דתי - שאינו יודע בבירור את אשר לפניו ולפיכך נראות בעיניו תופעות רבות ומאורעות שונים באור מוזר, מיחס הוא לקבוצת "קנאים" דעות שהן נחלת היהדות האמונה כולה, וכו'. מאידך גיסא, הרי גם בחוגי החרדים, ואף החרדים ביותר מביא חוסר הידיעה לידי כך שעושים את העיקר טפל ואת הטפל עיקר, אין מבדילים בין סבות לתוצאות וכדומה. זוהי איפה מטרת החיבור הקטן הזה. ניסיון - כמעט ראשון במינו להגדיר הגדרות יסוד בשטח זה.

עמדתה של יהדות התורה כלפי מדינת ישראל ניתנת להגדרה בשלוש דרכים שהן אליבא דאמת, אחת: א) ע"י בירור הלכתי; ב) ע"י בירור מדיני; ג) ע"י בירור רעיוני. כאמור, שזורות וכלולות הדרכים הללו זו בזו וקשה לפעמים לקבוע את קווי התחום, ומה גם שלפי אמונת היהדות "ליכא מילתא דלא כתיבא באורייתא", התורה כוללת את הכל ושלטת על הכל. אעפ"כ יש כאן שטחים שונים, כשם שגם בתוך התורה עצמה יש שבעים פנים.

החיבור הזה יעסוק רק בדרך השלישית: **בירור רעיוני**.

בירור הלכתי, היינו הבאת כל מקורות ההלכה, ביאור נכון למאמרי חז"ל ודברי ראשונים המובאים לעיתים קרובות ע"י תועמלנים שונים באור בלתי נכון, וכו' וכו' - דבר זה הוא נחוץ מאד, וראוי שייעשה ע"י אישיות תורנית מתאימה, אולם לא זו מטרת החיבור הזה.

בירור מדיני, היינו בירור העמדה על יסוד הניסיונות המדיניים והבעיות העומדות על הפרק מזמן לזמן, הצבעה על מעשים שונים של שלטון המדינה ביחס לחרדים וכד' - גם הוא כדאי שייעשה, ואמנם נעשה הדבר מפעם לפעם בעיתונים ומכתבי עת שונים, אולם גם זו אינה מטרת החיבור הזה. נוסף לזה, כלל ידוע הוא מדברי רז"ל ש"כשם שאין פרצופיהם דומין כך אין דעותיהם שוות" - וכמובן שאף היהודים החרדים בכלל זה בענייני מדיניות. בענייני התגובה על מאורע פלוני או אלמוני - יש ויש מקום לדעות שונות, ואין בכוונת הכותב להיכנס לדברים אלה במסגרת זו.

לעומת זאת תהא מטרת החיבור הזה הגדרה ובירור בשטח הרעיוני. הגדרה ובירור - אך לא פולמוס. אין כוונת החיבור הזה להתווכח עם מישהו, אלא רק **להגדיר ולנסח השקפת - עולם קיימת**. נכון הדבר, ואין כל טעם להסתיר זאת, שגם הכותב מזדהה עם השקפת העולם המובעת בחיבור, וממילא תהא זו הגזמה אם נאמר שהדברים נכתבו תוך אובייקטיביות גמורה ומוחלטת, ורק כעין מחקר על דבר הרחוק מלב המחבר, כגון הכותב מחקר על שיטת הפילוסופיה הסינית למשל. אולם יחד עם זה נעשה מאמץ לתאר את ההשקפה תיאור אובייקטיבי **ככל האפשר**, שכן החיבור הזה אינו מיועד לקוראים חרדים דווקא ומכל שכן לא רק לקוראים המזדהים עם ההשקפות המובעות בו.

להיפך, כפי שצוין בראשית הדברים, יש בכוונת החיבור הזה לתאר גם ואולי בעיקר לקוראים "הלא דתיים" את השקפת עולמה של היהדות החרדית, (או כל שם אחר שיקראו ליהודים הנאמנים לתורה) למען **יבינו** גם אם לא יסכימו.

עוד שתי הערות, דומה ואינן מיותרות, ביחוד באווירה שבה אנו חיים כיום: המחבר אינו מייצג ואף אינו חבר בשום תנועה או מפלגה וגם הדברים האמורים כאן כפי שנשתדל להוכיח - אינם מיוחדים לשום חוג מפלגתי וכד'. אין המחבר כותב את דבריו אלא על דעת עצמו - מבחינה משפטית ורשמית. בכך כלול גם יתרון שכן הוא פוטר מן הצורך להוכיח צדקתה "הנצחית" של מפלגה זו או אחרת.

לאידך גיסא יורשה למחבר להעיר הערה **אישית אחת**: במשך שנות חיי היתה לי הזכות וההזדמנות להפגש או לעמוד במגע קרוב פחות או יותר כמעט עם כל גדולי ישראל בדורנו מכל החוגים והסוגים בארצות שונות. אף אלה שלא זכיתי למגע אישי עמהם - עמדתי בקשרים קרובים עם תלמידיהם המובהקים או שראיתי את חיבוריהם. הדברים האמורים בחוברת זו הם מעין "מכנה משותף" בין כל הגישות השונות, אשר בו משתווים כל גדולי ישראל או עכ"פ רובם המכריע. אם כי, כאמור, איני מייצג בחיבור זה שום יחיד או רבים באורח רשמי, אך ברור שבעיקרם של דברים מובעת בזה הדעה הכללית הרווחת בין גדולי ישראל.

ולבסוף, **ההערה השניה**: החיבור הזה אינו מכחיש ואינו מתעלם מן העובדה שישנם יהודים שומרי מצוות שהשקפותיהם שונות ואף מנוגדות לנאמר כאן. אולם חבור זה, כאמור, אינו מיועד לפולמוס ואם כי גם על תופעה זו ידובר בודאי במסגרת זו, הרי **המגמה העיקרית** היא: להגדיר ולנסח את ההשקפה המוצעת כאן ולעמוד על השקפות אחרות **רק** במידה שהדבר נחוץ לשם מגמה זו.

— ב —

מדינת ישראל מהי?

בעולמנו הנוכחי יש להבדיל בין שני סוגי מדינות. יש מדינות - לרוב הדמוקרטיות המערביות - שבהן הממשל הוא נבחר. גם במדינות הללו או ברובן שולטת מפלגה - המפלגה המנצחת בבחירות. שעה ששורות אלה נכתבות, שולטים באנגליה - השמרנים. בצרפת - דה-גול ואנשיו. בארה"ב - הרפובליקנים. יתכן שבמדינה זו או אחרת מתנהגת המפלגה השלטת שלא כהוגן, יתכן שבמדינה זו או אחרת השיגה המפלגה השלטת את ניצחונה בבחירות - וממילא את שלטונה במדינה - באמצעים פסולים. יתכן שהמשטר הוא גרוע ומנוון - אבל בכל המדינות הללו - המפלגה היא השלטת בתוך המדינה **אבל אינה המדינה עצמה**.

לעומתן, יש מדינות אשר בהן המדינה היא המפלגה - **היא עצמה המדינה**. בברית המועצות, למשל, אי אפשר לומר שהקומוניזם שולט במדינה, אלא הקומוניזם הוא המדינה. המפלגה הבולשביסטית, שהייתה מקודם **מפלגה** (תחילה בלתי חוקית) במשטרים הקודמים, הפכה להיות **המדינה** עם עלייתה לשלטון. עם יסוד "ברית המועצות" **כברית** לא חל שינוי משטר או שינוי המפלגה השלטת ברוסיה, אלא **נולדה מדינה חדשה**. אף שמה מרמז על כך: ברית מועצות הקהליות **הסוציאליסטיות**. ה"סוציאליזם" (שמו ה"סאלוני" של הקומוניזם) הוא חלק מהמדינה עצמה, הוא יסוד המדינה. בלעדי הקומוניזם - תחדל ברית המועצות להתקיים בתור שכזו. יתכן אמנם שברית המועצות תחליט באחד הימים - (כפי שהיא טוענת זה מכבר) להנהיג משטר ליבראלי יותר, להקל על חיי אזרחיה, על חופש התנועה וכו' - אבל על הקומוניזם לא תוכל לוותר, כי בלעדי לא תהיה עוד "ברית המועצות".

מדינת ישראל אף היא שייכת לאותו סוג מדינות: מדינת ישראל איננה מדינה אשר הציונות שולטת **בה** אלא מדינת ישראל היא הציונות **עצמה** ואין כל הבדל בכך שאין הדבר נזכר בפירוש בשמה של המדינה. יוכל במדינת ישראל להיות משטר דמוקרטי אמיתי, תוכל להשתנות (כפי שכבר נשתנתה במידה ידועה) מדיניותה הכלכלית, מבחינה

תיאורטית (אם כי אין לכך, בדרך הטבע, סיכויים מציאותיים) תוכלנה לנצח בבחירות המפלגות האזרחיות ולהפוך את המדינה לקפיטליסטית - אבל דבר אחד אין המדינה יכולה לשנות: אין היא יכולה לחדול מלהיות מדינה **ציונית**. כשם שברית המועצות נולדה מן הקומוניזם, כך נולדה מדינת ישראל מן הציונות, והיא משמשת המחשבה, היא הלבשה את הציונות - שהייתה עד שנת תש"ח תנועה או מפלגה - לבוש חדש, נתנה לה כוח ושלטון של מדינה, אבל הציונות היא היא עצמותה ומהותה של המדינה שבלעדיה אין זו עוד "מדינת ישראל".

לשם מניעת טעויות יש להעיר כאן, כי כשהמדובר הוא על הציונות אין הכוונה דווקא להסתדרות הציונית אלא **לרעיון הציוני**. אם ברצותנו איפוא להגדיר את היחס למדינה, עלינו בראש וראשונה להגדיר ולברר את היחס לציונות שהנה, כאמור, יסודה ומהותה של המדינה.

- ג -

ציונות מהי?

מושג "הציונות" גם הוא אחד המושגים שכה מרבים לדבר עליהם - בין מצד מחייביו ובין מצד שולליו - מבלי לדעתם ולהכירם.

אמנם כן, דברי אבות הציונות נלמדים כיום בבתי הספר בארץ (לרבות, הדתיים בחלקם הגדול) עוד יותר מן ה"חומש" - להבדיל, ואפילו יותר מן החשבון וההיסטוריה, ואף בארצות הגולה נישא ה"זיאניזם" בפי כל. אבל מעטים מאד - אף בחוגי האינטליגנציה הגבוהה - יודעים על מה בעצם מדובר. גם שמה של התנועה (שאגב, ירד חנו בזמן האחרון בקרב הדור הצעיר בארץ) מטעה: "ציון" אינה אלא **חלק** משאיפותיה של הציונות, ואף לא חלק "שהנשמה תלויה בו". לא רק באמריקה דהאידיא אלא אף בארצות הגולה שלפני החורבן היו ציונים טובים ונלהבים שלא חשבו על עליה "ציונה", והיה זמן שאף הקו הציוני הרשמי ראה את "ציון" בחינת "לאו דווקא" - היה זה בעת הקונגרס הציוני השישי, כאשר אישר הקונגרס את תוכניתו של אבי הציונות ד"ר הרצל להקמת מדינה יהודית באוגנדה שבאפריקה.

מעניין לציין כי "המזרחי", המפלגה הציונית הדתית תמכה אז בתוכניתו זו של הד"ר הרצל. אם הוזנחה תכנית זו אח"כ, הרי שהדבר נעשה בעיקר מתוך החישוב התעמולתי (המוצדק) כי "התכנית הפלשתינאית" המקורית עשויה הרבה יותר לשובות את לב ההמונים.

לא היה כדאי להזכיר פרשה רחוקה זו אם לא על מנת להראות על ידי כך שהייתה תקופה שהציונות דחתה כמעט כליל את עניין "ציון", היינו העלייה לא"י, ואף את השאיפה להקים בה מדינה - ואף על פי כן נשארה "ציונות" - ובצדק, שכן ברעיון הציוני מהווה "ציון" לאמתו של דבר **אמצעי ולא מטרה**.

המטרה בה"א הידיעה אשר אותה הציבה הציונות לפניה היא זו שהוגדרה פעמים אין-ספורות ע"י הוגי דעותיה של הציונות מאז הורתה עד היום הזה. למן כתבי "אחד העם" ועד נאומי בן-גוריון יכולים אנו לשמוע הגדרת מטרה זו, בניסוחים שונים אולם התוכן נשאר שווה תמיד: **לשנות את מהותו של כלל ישראל!**

- 7 -

כלל ישראל מהו

כלל ישראל, לפי השקפת היהדות, מהווה יחידה **שאינה ניתנת להגדרה**. שכן עצם מושג ההגדרה דורש כתנאי מוקדם שהדבר המוגדר יהא שייך לסוג כלשהו. כל הגדרה מורכבת מנקיבת שם הסוג שאליו משתייך הדבר ובציון אפיו המיוחד של הדבר המוגדר בתוך אותו הסוג. המושגים "אומה", "דת" וכו' כפי שהם מקובלים בשימוש היום (מבלי להיכנס לשרשן מבחינה לשונית או לפירושם בכתבי הקדש או דברי חז"ל) אינם אלא שאולים ומתורגמים מלשונות הגויים וממהלך מחשבתם ומתאימים רק לאומות העולם. כלל ישראל אינו מהווה "אומה" במובן המקובל של המילה. הוא אינו "אומה שונה" מיתר האומות בלבד, אלא אין שם האומה או היחידה הלאומית כפי המושג המקובל בעולם הגויי נופל עליו כלל. לפי השקפת היהדות מהווה עם ישראל בריה מיוחדת לעצמה "עם זו יצרת לי" (ישעי' מ"ג, כא), "עם זו קנית" (שמות טו, טז) של הקב"ה. "מחשבתן של ישראל קודמת לכל דבר" כמארז"ל (בראשית רבה א, ב), ישראל כדברי אותו מדרש הם "עדתך קנית קדם" (תהילים ע"ד ב).

כלל ישראל, אומר ר' יהודה הלוי בכוזרי, מהווה סוג נפרד בבריאה, וההבדל בינו לבין יתר העמים הוא בדומה להבדל בין דומם וצומח או בין חי למדבר. החסידות (ליקוטי אמרים פרק ב') מדברת על "הנפש השנית בישראל" ומבארת שאם כי בגופם דומים בני ישראל לשאר בני אדם, הרי יש בהם אותה "הנפש השנית" העושה אותם למין נבדל. וכן הוא אומר בזהר (ח"ג עג ע"א) תלת דרגין אינון מתקשרן דא בדא קב"ה אורייתא וישראל. הקב"ה, התורה וישראל עניינם אחד.

התורה היא היא המהווה את העם. רק עם מתן תורה נאמר (דברים כ"ז, ט) "היום הזה נהיית לעם"; לא נקראו "בני ישראל" עד סיני (חולין קיא ע"ב).

"אין אומתנו אומה אלא בתורתה" אומר ר' סעדיה גאון. בלי התורה לא רק שחסר משהו לכלל ישראל אלא הוא חדל מלהיות. התורה היא נשמתו ומהותו. לפי השקפת התורה לא רק שיהדות בלי תורה היא לקויה, אלא אינה קיימת כלל. לפי השקפת היהדות אין כל זה פרי התפתחות היסטורית, אלא זוהי תכלית בריאת העולמות, וכל ילד יהודי הלומד חומש יזכור בודאי את ה"רש"י" הראשון בחומש, בתחילת ספר בראשית (הלכות לאמתו של דבר מדברי חז"ל): בשביל התורה שנקראה ראשית¹ ובשביל ישראל שנקראו ראשית² וכו'.

— ה —

ארץ הקודש ולשון הקודש

כשם שישראל עצמו הוא, לפי השקפת היהדות, חטיבה מיוחדת ויצירה אלקית לעצמו המהווה חלק עיקרי בתוך מעשי בראשית, כך גם יתר העניינים הקשורים באומות העולם במושג "האומה" מהווים גם הם מושגים שונים לגמרי מן המושגים המקבילים בעולם הגויי. "ארץ ושפה" בישראל אינם "נכס לאומי", כשם שהתורה אינה "דת" (כפי שעוד יבואר להלן) במובן המקובל בעולם.

אף ארץ ישראל "ארץ אשר עיני ד' אלקיך בה" וגו' היא חלק מאותה כוונת בראשית, כפי המבואר באותו ה"רש"י" המפורסם בהתחלת ספר בראשית, ועוד תהא הזדמנות להרחיב את הדיבור על כך.

כן גם לשון הקודש היא הלשון בה ברא הקב"ה את עולמו. עשרה מאמרות שבהם נברא העולם - בלשון הקודש נאמרו, ועד היום הזה - כפי המבואר בייחוד בכתבי האר"י ז"ל. בספרי החסידות - מהווה לשון הקודש לא רק חלק מהבריאה, אלא אף את קיומם של כל פרטי הנבראים בעולם: ...וכן כל הנבראים שבעולם השמות שנקראים בהם בלשון הקודש הן הן אותיות הדיבור המשתלשלות ממדרגה למדרגה מעשרה מאמרות שבתורה... ומתלבשות באותו נברא להחיותו (תניא שער היחוד והאמונה סוף פרק א).

כל העולם כולו הוא בריה גשמית, כי כוונת בריאת העולמות, כדברי חז"ל, היא "נתאוה הקב"ה להיות לו דירה בתחתונים" (מדרש תנחומא), ולכן אף העניינים הרוחניים ביותר מלוכשים בלבוש גשמי. גם מצוות התורה, אף שמקורן מהמדרגות העליונות שבעצמות אין סוף ב"ה - מלוכשות דווקא בלבוש גשמי ואין אדם יוצא ידי חובתו אלא

1. ד' קנני ראשית דרכו- משלי ח', כ"ב.

2. קודש ישראל לה' ראשית תבואתו- ירמ' ב, ג.

כשהוא מקיים את המצוות בגשמיותו, בלבשו את הציצית העשויה מצמר גשמי, בהניחו את התפילין העשויה מעור בהמה גשמית. בנטלו את הלולב ואת האתרוג שהם דברים גשמיים, ובלעדי המעשה הגשמי לא יצא ידי חובתו אף אם ישיג את הסודות הנעלים ביותר הקשורים בתוכן המצוות האלה.

ברם, רק **מצוות ד'**, היא העושה את האתרוג לאתרוג. אם יטול אדם אתרוג כשר ומהודר בערב סוכות או למחרת הסוכות - אינו אלא אוחז פרי גשמי בידו שאין חשיבותו אלא כתפוח זהב או לימון. רק אם יטלנו בעת ובאופן המצווה בתורה - רק אז הוא מקיים את המצוה ורק אז הוא מתדבק ע"י מצוה זו בעצמות אין סוף ב"ה. הוא הדין ללימוד התורה עצמה. הלומד, למשל, את פרק "השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר" מתוך הגמרא בבא בתרא, או מתוך מפרשי התורה - הריהו לומד תורה ומקיים מצות תלמוד תורה, והריהו באותה שעה בכל אותן הבחינות הנעלות של העוסק בדברי תורה שנתפרשו בדברי חז"ל, בספרי החסידות והקבלה וכו'. אולם העוסק באותה שאלה של השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר מתוך ספר החוקים של ארצות הברית, למשל, או ב"קודקס יוסטיניאנוס" של המשפט הרומי וכיו"ב - אף אם נניח שפסק הדין במשפט האמריקאי או הרומי יהיה אותו פסק הדין - אין כל מצוה או קדושה בלימודו, ואין בכך יותר מאשר אילו עסק, למשל, בתקנות המכס של ממשלת ארצות הברית.

גם בתורה מדובר על אותה החצר הגשמית ועל אותה גדר או פסיפס של עצים או אבנים גשמיים, - אבל שם זוהי התגלות רצונו ית' וקדושה עליונה - משום שזהו חלק מן התורה. במילים אחרות: גם התורה וגם מצוותיה עוסקים אמנם בעניינים גשמיים, כי "לא ניתנה תורה למלאכי השרת" (ברכות כה ע"ב), והיא באה להסדיר דווקא את חיינו בעולם הזה - אבל התורה עצמה היא דבר העומד למעלה מכל גשמיות.

אותו משל על דבר ההבדל בין לימוד פרק "השותפין", למשל, לבין קריאת החוק האמריקאי המקביל, כוחו יפה גם לגבי יתר העניינים הנ"ל. ארץ ישראל היא אמנם ארץ גשמית ככל ארצות אשר יש בה עצים ואבנים ונהרות ושדות וכרמים ובתים כבכל הארצות, אבל לא בכך נעשתה "ארץ הקודש". רק כאשר נכנס אליה ארון ברית ד' החלה קדושת הארץ, ורק על ידו היא ארץ הקודש.

לשון הקדש גם היא לשון בני אדם, אשר יש בה דקדוק, שמות, משפטים, משקלים וכו' כביתר הלשונות - אבל כל אלה הם לבושה הגשמי בלבד, ואילו תכנה האמיתית נשמתה, היא גבוהה ונעלה מאד - בה ברא הקב"ה את עולמו ועל ידה מתקיימים כל הנבראים כנ"ל.

— 7 —

"נהיה כגויים"

האמת הזאת על מהותו המיוחדת, הבלתי ניתנת להגדרה של ישראל, תורתו, של ארץ הקודש ולשון הקודש - היתה מובנת מאליה לכל יהודי ויהודי במשך כל שנות קיומו של ישראל. היו אמנם במשך כל תולדותינו יחידים או קבוצות - אף קבוצות גדולות לפעמים, שהשליכו מעליהם את עול התורה ומצוותיה, אם מתוך תאוה ואם אפילו בשאט נפש. אולם כל אלה, או על כל פנים רובם, לא פגעו ביסוד זה. גם הם ידעו כי על השאלה "מה מלאכתך ומאין תבוא מה ארצך ואי מזה עם אתה" - אין תשובה אחרת אלא "עברי אנוכי ואת ד' אלקי השמים אני ירא" (וינה א, ט). גם אלה שהשליכו עליהם עול תורה יכלו לטעון רק אחת משתי טענות: או שטענו כי לדעתם צריך לחדול מלהיות יהודים, או שטענו, אם כי במרמה ובאי צדק, כי שיטתם גם היא נאמנה לתורה, בגלותם בה פנים שלא כהלכה. אם להביא דוגמאות מתקופות מאוחרות יותר, הרי כת שבתאי צבי, למשל, טענה כי דרכה היא כאילו "דרך התורה", והביאו כל מיני "ראיות" מדברי חז"ל, מהזהר וכו', ומאידך גיסא טענו המתבוללים באשכנז כי הם "אשכנזים בני דת משה" וכי חפצים המה לבלתי החשב כ"יהודים" אלא כבני עם אחר השומר על מנהגי דת מיוחדים. אפילו הצדוקים, ובתקופה מאוחרת יותר - הקראים, טענו שהם הם המקיימים את התורה לאמיתה, כי גם כל אלה לא יכלו ולא העזו להכחיש בעובדת היסוד כי "אין אומתנו אומה אלא בתורתה", וממילא ידעו כי אין ניתוק מהתורה אלא ע"י ניתוק מהאומה; וכי אין "יהדות" אלא תורה.

עד שבאה הציונות.

"ציונות" אינה כמובן אלא שם גרידא, שניתן לתנועה זו, אגב, רק כמה וכמה שנים לאחר היווסדה. שם זה, המזכיר לכל שומעיו את שמה המקודש של "ציון" סייע בהרבה להתפשטותה של התנועה הזאת בקרב יהודים תמימים, ולהגברת בלבול המוחות **עד היום הזה**, ועל כך עוד ניחד את הדיבור. עתה די לנו אם נאמר, כי כפי שיבין כל אדם, אין השם אומר כלום ואינו מעיד כלום³. יתכן שאילו החליטו אותם האנשים שקבעו את השם "ציונות" לקרוא לעצמם בשם "נטורי קרתא", כי אז היו "נטורי קרתא" קוראים לעצמם בשם "ציונים" - וגם אז לא היו השמות הללו אומרים לא פחות ולא יותר מאשר היום. תמצית הציונות היא, כמבואר לעיל, אינה "ציון". ארץ ישראל מהווה רק **חלק** ולא **יסוד**

3. יש אולי משום ערך סמלי בעובדה כי הוגה השם "ציונות", הד"ר נתן בירנבוים ז"ל, פנה בעצמו עורף לציונות ונעשה אחד מממנהגיה החריפים מן הצד החרדי.

בציונות, תמצית הציונות היא "הלאומיות היהודית", או יותר מתאים יהא להשתמש במילה הלועזית הנציונאליזם היהודי. (לשם נוחיות נשתמש להבא לציון המושג הזה בשם "לאומנות"). תנועת הלאומנות נוצרה בעולם קצת לפני הפרק בה נוסדה הציונות. לפני כן לא היתה "הכרה לאומית" רווחת בין אומות העולם. הלאומנות בעולם נתעוררה לאחר שאיפתו של נפוליון לכבוש את העולם, ולהכניע את האומות תחת עול הקיסרות הצרפתית. ברחוב היהודי הכתה תנועה דומה גלים רק כיובל שנים אחר כך. כי בימי נפוליון לא היתה הקרקע פוריה לכך בקרב המוני היהודים, אשר הכרת התורה "אין אומתנו אומה אלא בתורתה" היתה מושרשת עמוק בלב כל איש ישראל. רק על קרקע ההתבוללות וה"השכלה" שהיו תוצאות אי העמידה בנסיון האמנציפציה (שייוון הזכויות ליהודים) והחלישו את שמירת התורה בקרב יהודים רבים – יכלה הציונות להוולד.

מה חידוש חידשה התנועה הלאומנית היהודית?

טענתה היתה, כי יהודים חייבים להיפך לעם "ככל הגויים". כלומר: כי ישראל שהיווה עד אז בליבם ובהכרתם של כל יהודי תבל חטיבה מיוחדת, בריאה מיוחדת של הקב"ה (כמבואר לעיל) צריך להיפך למהות אחרת: ל"עם" כפי מושג "העם" בין יתר אומות העולם.

מהי הגדרת "העם" לפי המושג הגויי?

נביא לדוגמא את הגדרת המלון הגדול של Funk & Wagnalls Encyclopedia Britannica: Nation- "An aggregation of people of common origin and language" (קיבוץ אנשים בעלי מוצא ולשון משותפים).

או את הגדרת המילון הצרפתי המפורסם "לארוס": קיבוץ אנשים הגרים באותו השטח ושהם בעלי מוצא משותף, לשון משותפת או ענינים משותפים משכבר הימים. בישראל – לא כל אלה מהווים את "העם". קיים אמנם "מוצא משותף", כשם שקיים "מוצא משותף" לכל המין האנושי מאדם וחוה. "המוצא המשותף" של ישראל החל עשרים דורות לאחר בריאת העולם, אולם "מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר". עוד בטרם נבראו שמים וארץ כבר עלה במחשבתו של הקב"ה כביכול ליצור לעצמו את ישראל ואת התורה, והרי "סוף מעשה במחשבה תחילה".

האנשים הגדולים ביותר בתולדות ישראל, בעורקיהם נזל דם של גזעים אחרים. דוד מלך ישראל שהוא "מלכא משיחא", זקנתו היתה מואביה. ר' עקיבא היה מצאצאי סיסרא. שמעיה ואבטליון היו מצאצאיו של סנחריב מלך אשור (ר' גיטין נ"ז, ע"ב, סנהדרין צ"ו ע"ב) ואף מבני בניו של המן לימדו תורה בבני ברק (שם).

ובאשר לארץ - הלא, כמבואר לעיל, נתהווה ישראל לעם עוד בטרם נכנס לארץ בכלל, ואף לאחר כך, רק חלק קטן מימי קיומו ישב ישראל בארצו, ואף מאותה התקופה רק חלק קטן עוד יותר היתה לו ממלכה עצמאית ממש.

והלשון - גם היא שימשה רק זמן קצר לפי הערך השפה המדוברת בעם. יש דיעות⁴ אשר לפיהן דברו ישראל אף במצרים "מעין מצרית" ומדייקים מן הנאמר בדברי חז"ל שלא שינו את לשונם - כלומר בצורה שלילית ולא נאמר "שדברו בלשון הקודש". התורה עצמה ניתנה בשבעים לשון, והלא ידוע שאף חלק מכתבי הקדש וכן שני התלמודים, המדרשים ספר הזהר - נכתבו ארמית. רוב ספרי הרמב"ם, כולל פירושו על המשנה, ר' יהודה הלוי, רבנו בחיי ועוד ועוד - נכתבו ערבית.

ובאשר ל"היסטוריה המשותפת" המובאת לעיתים כהגדרת מושג "העם" באומות העולם - הלא מובן שאין הכוונה יכולה להיות אלא להיסטוריה משותפת במאות האחרונות. ואילו "ההיסטוריה משותפת" שחדלה להיות משותפת לפני כאלפיים שנה, הריהי כיום נחלתם של עמים רבים המהווים בהווה עמים נפרדים אם לא אויבים. במאות הראשונות לפי הספירה האזרחית, שעה ש"ההיסטוריה המשותפת" שלנו התקרבה כבר לקיצה, לא היו עדיין רוב עמי אירופה דהאידינא קיימים בתור כאלה. ולאידך גיסא, הרי מבחינה חיצונית לא היתה מעולם "ההיסטוריה משותפת" ואף לא היו "קשרים מיוחדים" בין יהודי תימן ויהודי איטליה או רוסיה, למשל. אף "אינטרסים משותפים" לא היו, ולא אחת קרה שהאינטרסים של הקיבוצים היהודיים השונים היו, או יכלו להיות, אף מנוגדים זה לזה. בימי מלחמת העולם הראשונה, למשל, הרי היהודים תושבי מעצמות הברית, פרט אולי לרוסיה הצארית, ודאי שהיו מעוניינים בנצחון מדינותיהם, ואילו היהודים תושבי הקיסרות האוסטרית-הונגרית היו מעוניינים באמת ובתמים בנצחונם של "הקיר"ה" פראנץ יוסף השני.

לא כל ההגדרות הללו שהובאו לעיל - ולא כל הגדרה אחרת המקובלת להגדרת מושג "העם" בין אומות העולם תוכלנה איפוא לחול על ישראל.

לא אלה הם איפוא העושים את ישראל לעם, אם כי, כמבואר לעיל, יש בהם קדושה משל עצמם. כל אלה תופסים את מקומם אך ורק בתוך מסגרת התורה. מחוץ למסגרת התורה מאבדים הם את כל תוכנם, כדוגמת "האתרוג שלאחר סוכות" שהובאה לעיל. התנועה הלאומנית באה להחליף את דמותו של ישראל ולהפכו "עם ככל העמים", עם "שפה לאומית, ארץ מולדת", וכו'... היו שהגדירו את הציונות כ"התבוללות לאומית" - כלומר גרימה לדימויה של כללות האומה לאומות אחרות (בניגוד ל"התבוללות הפרטית"

4. לא זכיתי עד כה למצוא את המקור לכך, אולם שמעתי מפי הגאון הירושלמי ר' דוד בהר"ן זצ"ל.

של המתבוללים בארצות מערב אירופה שדרשה דימוי כל יחיד לשכניו הבלתי יהודיים): גם הגדרה זו אינה מדויקת. כהתבוללות לאומית אפשר לראות, למשל, את מגמת השלטון הסובייטי להפוך את כל העמים אשר תחת השפעתו המדינית "למדינות דמוקרטיות עממיות", ואפילו עמים בעלי אופי השונה לגמרי מזה של הרוסים, כגון הצ'כים או בני גרמניה המזרחית, אשר רוסיה רוצה להחדיר בהם את דפוס החיים הרוסי על השפעתו התרבותית. אולם מה שעשתה הציונות לישראל הוא הרבה יותר מזה: אין זו העברה מתרבות אחת לשניה, אלא שינוי מהותי, הוצאה בכח מגדר "עם זו יצרתי לי" לגדר "עם ככל העמים" והרי זה (אם נשתמש במושגים הנזכרים בספר הכוזרי). כמי שהיה בא לכפות על בני אדם להתהלך על ארבע ולחיות חיים כחית השדה, ועם כל זה - להכריז כי זו היא האנושות הנכונה בה"א הידיעה.

במילים אחרות: החידוש שחידשה הציונות היא: שינוי הגדרת היהדות. הגדרת היהדות למימי הר סיני ועד הציונות היתה: תורה, ומכאן ואילך תהא ההגדרה: לאומנות, השתייכות לאומית.

ברור שהשקפה זו נוגדת בתכלית הניגוד את השקפת התורה, אף מבלי להכנס לשאלה, עד כמה הציונות היא "דתית".

— 2 —

מקומה של הדת בציונות

שינוי זה של הגדרת "ישראל" שאותו חידשה הציונות, כלל בתוכו ממילא, גם שינוי הגדרה אחרים. כפי שנתבאר לעיל, הפכה איפוא ארץ הקודש ל"מולדת לאומית", לשון הקודש ל"שפה לאומית", (ר' פרק על "לשון הקודש" להלן), והתורה הפכה ל"דת". מושג ה"דת" כשלעצמו הוא מושג שאינו קיים בעולמה של היהדות, ואף לא בלשון הקדש. המושג "דת" כפי שמשתמשים בו היום אינו אלא נסיון לתרגם את המושג הלועזי "רליגיה" שאי אפשר לתרגמו ללשון הקדש תרגום אמיתי, כי כאמור, אין מושג כזה קיים. כי אין בעברית מילה או מושג שיכלול בתוכו את תורת ישראל ואת פולחנם של העמים האחרים. המילה "דת" בלשון הקודש פירושה פקודה, צו "והדת ניתנה בשושן הבירה" (אסתר ג, טו), "דתי המלך" (שם ג, ח, עזרא ט, א). (מעניין לציין, דרך אגב, כי המילה "דת" נזכרת במקרא רק פעם ביחס לתורה: "מימינו אש דת למו" (דברים לג, ב) וגם שם נחלקו המפרשים על פירושה העצמי של המילה דת). בכתבי הקודש וכן בדברי חז"ל מדובר תמיד רק על תורת ד', אורייתא, רחמנא וכו' מצד אחד, ולהבדיל, על אלהי העמים, אלילים, עבודה זרה וכו' מצד שני.

נוסף לזה מהווה ה"דת" בקרב העמים, ביחוד העמים המודרניים, ענין המוגבל לשטח מסויים של החיים, שאין לו קשר ליתר שטחי החיים והחברה. אין צורך להדגיש כי גישה זו מנוגדת בתכלית הניגוד לגישה היהודית. "התורה היא תורת חיים" השליטה על כל שטחי החיים הן של היחיד והן של הציבור, הלכות טוען ונטען, הלכות דיינים וכו' הן חלק בלתי נפרד מן התורה לא פחות מהלכות תפילין, למשל, אותם החלקים המקבילים למה שנחשב ל"דת" בקרב העמים (להבדיל) מהווים רק חלק זעום מהתורה - ואף לא את החלק החשוב ביותר שבה. בית הכנסת, למשל, הוא אמנם ענין חשוב ומרכזי בחיי העם, אבל יוצא אדם ידי חובתו גם בהתפללו ביחידות. נשים פטורות בכלל מתפילה בנוסח הקבוע.

גם הכמורה, המהווה חלק עיקרי ומרכזי בדתות "השונות" אינה קיימת בישראל כלל. "כל ישראל כשרים לכל" - כל יהודי רשאי לעבור לפני התיבה וכו' וכו', הרב בישראל הוא רק אדם שלמד את חוקי התורה ולפיכך הורשה לפסוק שאלות וכדומה. אפילו ענינים כסידור קידושין וכו', שהם סמכותם הבלעדית של הכמרים בדתות הגויים, להבדיל, אינם סמכותו הבלעדית של הרב, בתור כזה, אלא שההלכה דורשת שיהא המסדר קידושין בקי בטיב גיטין וקידושין, כלומר יודע את חוקי התורה השייכים לענין זה. מצד עיקר הדין אין צורך ב"מסדר קידושין" בכלל, אלא שהתקינו זאת רק כדי להבטיח שהכל ייעשה לפי דרישות ההלכה.

רואים אנו איפוא, כי אפילו מבחינת ההקבלה החיצונית אין "מכנה משותף" כלשהו בין התורה לבין "הדתות של העמים".

מושג "הדת" במשמעותו "רליגיה" לקוח איפוא ממהלך המחשבה הבלתי יהודי. לפי מושגים אלה מהווה הדת - ביחוד בדורות האחרונים - ענין פרטי או קבוצי, אך על כל פנים מושג נפרד מן "הלאומיות" ובלתי תלוי בה. היו גם עמים שהחליפו את דתם. יש עמים שונים ואף אויבים זה לזה המשתייכים ל"דת" אחת. צרפת ואוסטריה-הונגריה, למשל, נלחמו זו בזו במלחמת העולם השניה, אף ששתיהן היו מדינות קתוליות. גרמניה ואנגליה נלחמו זו בזו במלחמת העולם השניה, אף ששתיהן שייכות לדת הפרוטסטנטית. וכן, להיפך, יש עמים אשר בתוכם נמצאים דתות שונות. כמה מדוברי הערבים ומנהיגיהם, למשל, הם נוצרים. מדינת הלבנון יש בה נוצרים, מוסלמים ודרוזים אלו בצד אלו. באנגליה היה אף לורד אחד, חבר בית הלורדים (לורד פילבי) שהיה... מוסלמי, וכן היו מוסלמים בפולין שבראשם אף עמד "מופתי" מיוחד. ביוגוסלביה יש מוסלמים, נוצרים, יווניים, ונוצרים קתוליים, ובכל זאת לא יפקפק איש ב"אנגליותו" של הלורד פילבי או ב"יוגוסלבייתם" של המוסלמים מסרייבו, למשל. היו בהיסטוריה גם עמים שהחליפו את דתם באופן "סיטוני" ובכל זאת לא אבדה מהותם הלאומית.

יתכן שלהחלפות-דת אלה היו השפעות תרבותיות שונות, אבל שינוי המהות הלאומית ודאי שלא היה כאן. התורכים, למשל נשארו תורכים במשך מאות השנים, בין בשעה שקבלו את האיסלאם כ"דת לאומית" ובין בשעה שביטלו את מעמדו הבלעדי של האיסלאם עם מהפכת קמאל פחה.

עם הפיכת ישראל ל"עם ככל העמים" הפכה ממילא, בפי התעמולה הציונית, גם התורה ל"דת ככל הדתות" שהיא עניין פרטי ליחידים או לקבוצות, וששטח תחולתה מצטמצם בשטח הפולחני והצרמוניאלי. לפי שיטת הציונות יכול אפוא יהודי להתייחס ל"דת" זו ביחס חיובי, יכול הוא להתייחס אליה ביחס שלילי, או ביחס אדיש, אין זה מוסיף ואין זה גורע מ"יהדותו" כלום.

הוגה הדעות של הציונות בה"א הידיעה, "אחד העם" - אשר דבריו נלמדים כיום ברוב בתי הספר בארץ - לרבות הדתיים - הגדיר עמדה זו בצורה בלתי משתמעת לתרי אנפין: "יכול אני להוציא משם כלבבי על האמונות והדעות שהנחילוני אבותי, מבלי שאירא פן ינתק על ידי כך הקשר ביני ובין עמי".

בצדק ובהגיון גמור באו הוגי דעות אחרים של הציונות ואף הוסיפו לאמר, כי אבן הבוחן ל"יהדות" היא מדת קידום האינטרסים הלאומיים. כיון שהיהודים "ההולכים אחרי הרבנים" מתנגדים אפוא ל"אינטרסים לאומיים" אלה, הריהם יהודים פסולים, ואילו, כפי הגדרתו של י. ח. ברנר, יכול אדם "להיות יהודי טוב ולהתייחס עם זה ברטט נפש רליגיוזי אל הליגנדה הנוצרית על בן וכו' שגשלח לבני האדם ובדמו כפר עוון הדורות..." - שכן, אין הוא נוגד את "האינטרס הלאומי". אל לשכוח כי היה זה כבר לפני למעלה מיוכל שנים, שעה שאיש לא חלם כי השקפות קיצוניות אלה תיהפכנה מציאות באורח כה מהיר...

נכון הדבר ש"אחד העם" התנגד לדעות אלה של ברנר וחבריו, אבל אם מקבלים את הציונות, כלומר את הלאומנות היהודית כבסיס, אין כאן אלא מסקנא הגיונית מעמדה זו.

בעצם לא השתנה הרבה יותר מאשר הביטויים הסגנוניים מימי האידיאולוגיה הציונית הנ"ל ועד ימינו. ברנר וחבריו לא היו בעצם רק חלוציהם של "הכנעניים דהאידנא", אלא אף אבותיה החוקיים ואמיתיים של האידיאולוגיה ה"ישראלית" או הציונית הרשמית של ימינו כפי שעוד נשוב לבאר.

מובן הדבר לפי השקפת היהדות, הרי זוהי הגרועה שבכפירות, זוהי עקירת התורה במלוא מובן המילה - ומנקודת מבט זו אין הבדל אם היחס ל"דת" הוא חיובי או שלילי! (מובן - וביחוד לפי הדיעה האומרת "מצוות אין צריכות כוונה" - כי יותר טוב כאשר מקיימים את המצוות

בפועל, אבל אין בכך נפקא מינה לגבי העמדה כלפי השיטה, ורק על זו מדובר ברגע זה) הרי זו בחינת "מעיקרא דדינא פירכא" (הדבר מופרך מעיקרו).

הרואה בתורה "דת" לפי מושגי העמים, המודה שה"דת" היא רק בחינת "רשות", רק חלק מה"יהדות" וכי יש גם "יהדות בלי דת" כשם שיש "אנגליות בלי פרוסטנטנטיות", אף אם בעצמו הוא מתיחס בחיוביות ל"דת" זו ומקיים מצוותיה - הרי זה הוא ניגודו העיקרי, האמיתי ליהדות ורק אח"כ בא חשבון המצוות והעברות הפרטיות!

משל למה הדבר דומה? נביא משל מן המציאות העגומה של ימינו שלצערנו אינה כיום בגדר משל בלבד... יש באמריקה (ולצערנו, לא רק באמריקה...) העורכים מסיבות לכבוד ניט"ל (רמז לנטילתו של אותו האיש, מייסד הנצרות, מן העולם, המצויין ב- 25 לדצמבר למניינם, התאריך הנחשב ע"י הנוצרים ליום לידתו). ומגישים לכבוד זה בשר כשר למהדרין. ודאי שיותר טוב שיהודי, בכל מצב שהוא, אוכל סעודה כשרה, נוטל ידיו, מברך "המוציא", אוכל ויושב כשראשו מכוסה, מברך ברכת המזון וכו', אבל עצם הסעודה היא פסולה, עצם הסעודה היא לכל הפחות אבירייהו דעבודה זרה וכשרותה של הסעודה אינה מוסיפה אלא צחוק וגיוחור מר.

עוד נשוב לדבר על כך בפרטות בפרק על "הציונות הדתית".

— ח —

גלות וגאולה

אילו באה הציונות לעסוק רק בהפיכה תיאורטית של "עם זו יצרתי לי" ל"גוי ככל הגויים" - ספק אם היתה מצליחה במידה שהצליחה לכבוש את לב ההמונים.

במסגרת "תרגום המושגים" או "שינוי הדמות", לא יכלה הציונות להתעלם גם מיתר מושגי היסוד המהווים חלק בלתי נפרד מישראל: ענין הגלות והגאולה.

גם הגלות והגאולה, לפי השקפת התורה, אינן "פרי התפתחות היסטורית". גם אלה הם עניינים אשר שרשם במעשה בראשית, בתוך תבנית בריאת העולמות, "בהדי כבשי דרחמנא". עוד לפני בריאת שמים וארץ, אומר לנו המדרש, כבר נבראו הגלות והגאולה: "והארץ היתה תוהו - זו מלכות בבל וכו' ובוהו - זו מלכות מדי וכו' וחשך - זו מלכות יוון וכו' על פני תהום - זו מלכות הרשעה שאין להם חקר כמו התהום וכו', ורוח אלקים מרחפת - זה רוחו של מלך המשיח". (בראשית רבה ב, ה).

בשורת הגלות והגאולה ניתנה עוד לאברהם אבינו, בטרם היה ישראל קיים כעם בכלל, ונזכרת אחר כך במפורש בתורה בפירוש יתר בטרם נכנס ישראל לארצו. "והיה אם לא תשמעו וגו' והשימותי אני את הארץ וגו' ואתכם אזרה בגויים וגו' וזכרתי את

בריתי אברהם וגו' אם יהי' נידחק בקצה השמים משם אקבצך וגו'" - כל הדברים האלה נאמרו לישראל מראש, הם מהווים חלק מן התורה שהיא היא כביכול תכנית העולם כמאמרם ז"ל: "היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם" (בראשית א, ב). לפי השקפת היהדות באה עלינו הגלות בעל כרחנו ובדרך שלמעלה מן הטבע, החזקנו מעמד באופן שלמעלה מהטבע, ואף הגאולה יכולה אך ורק לבוא ע"י משיח. האמונה בביאת המשיח היא אחד מ"ג עיקרי האמונה, לא פחות מאשר האמונה באמיתות התורה ומציאות הבורא. והאומר אין תחיית המתים מן התורה - כלומר לא הכופר בתחיית המתים אלא הוא מודה בה, אך הוא אומר שאיננה מן התורה, שאיננה חלק מאותה תכנית העולם שהוצבה מראש - עליו אומרים חז"ל ש"אין לו חלק לעולם הבא" (סנהדרין צ"א) שהוא אחד העניינים החמורים בתורה.

אולם הציונות הבאה לבטל ולעקור את מהות "עם זו יצרתי לי" הרוצה להפוך את ישראל לעם "נורמאלי" עם המושגים הנהוגים בין יתר העמים - מובן שגם את ענין הגלות והגאולה היא רואה באור שונה לגמרי.

אין היא יודעת אמנם "תירוץ" מתאים לבאר מדוע וכיצד החזיק "עם נורמאלי" זה מעמד בפניזר משך אלפיים שנה, בה בשעה שעמים שהיו "נורמאליים" הרבה יותר לכל הדעות אבדו, אולם לגבי ההווה ובנוגע אל הפועל רואה היא גם בגלות רק תהליך "לאומי" שבא כתוצאה מתנאים מדיניים בימי האימפריה הרומית, ולכן היא רואה את החזרת העם ל"נורמאליותו" כעם היושב על אדמתו רק כתהליך הצריך להתנהל על אותו הבסיס המדיני או הצבאי ה"נורמאלי".

מובן שגם השקפה זו מנוגדת תכלית הניגוד להשקפת היהדות היודעת והמאמינה כי רק "מפני חטאינו גלינו מארצנו" וכי "אין ישראל נגאלין אלא בתשובה". (ירושלמי תענית פ"א ה"א).

מובן כמו כן כי האמור לעיל לגבי ה"דת" כוחו יפה גם כאן. גם כאן אין ההשקפה הזאת נעשית פחות מנוגדת להשקפת התורה, אם משרד הקונגרס הציוני, למשל, סגור בשבת, אם במטבח צה"ל מגישים אוכל כשר וכדומה. לא שיש כאן כוונה כלשהי לזלזל בכל הישג שהוא בשטח שמירת המצוות, אלא שכמבואר לעיל לא זה הוא הנידון האמיתי.

— ט —

עברית ולשון הקודש

בתוך תהליך "שינוי הדמות" וה"נורמאליזציה" של ישראל, אי אפשר היה כמובן להעלים עין מעניין ה**לשון**, "לשון הקודש" אשר כמבואר לעיל, היא מהווה גורם כה

יסודי בתורה - מקבלת גם היא את מקומה בתוך המבנה הלאומי החדש. כשם שישראל הפך ל"עם" כמובנו הגויי: כשם שארץ הקודש הפכה ל"מולדת לאומית" ואח"כ "מדינת ישראל"; כשם שהתורה הפכה ל"דת" - כך הפכה לשון הקודש "לשון לאומית".

לאמיתו של דבר אין הלשון מהווה יסוד בלתי נמנע ב"עם" לפי המושגים הבלתי יהודיים. כל עמי דרום אמריקה, למשל (פרט לברזיל) דוברים ספרדית. אנגליה וארצות הברית - אשר היחסים ביניהן אינם תמיד מצוינים והמהווה לכל הדעות שתי אומות נפרדות - שתיהן דוברות אנגלית. השפה הערבית מדוברת בכל המרחב העצום שבין מרוקו ועיראק, בין סוריה ותימן, ע"י תריסר עמים הרבים אלה עם אלה תדיר. לאידך גיסא. קיימות בקרב העם היהודי חמש "שפות לאומיות" השונות זו מזו תכלית שינוי עד כדי כך שהפרלמנט בניו דלהי נאלץ לנהל את ישיבותיו באנגלית, שהיא השפה היחידה המובנת לכל הצירים. כן יש שלוש שפות גם לעם השווייצרי וכו'.

אף על פי כן מהווה טיפוח "הלשון הלאומית" גורם תעמולתי חשוב בקרב הלאומנות בכלל. במשך יובל השנים האחרונות לערך ניסו עמים רבים להחיות את לשונותיהם העתיקות שהיו מדוברות עד אז רק באזורי הרים או בישובים נידחים, כחלק מתעמולתם הלאומנית. עדים אנו לתהליכים אלה בכל חלקי תבל, משני עבר מסך הברזל, קאזאכסטאן, אוזבקיסטן, וכו' מכאן - אינדונסיה, וויטנאם, הארצות השונות באפריקה השואפות או שכבר השיגו עצמאות מדינית - כולם עמלים להתאים את לשונותיהם העתיקות לשימוש מודרני ו"תרבותי". תהליך זה החל לערך באותה התקופה שבה נוצרה הציונות. רק מעטים הם היודעים כי השפה הרומנית עוד לפני יובל שנים לא היה לה אפילו כתיב קבוע, ורק זמן קצר לפני כן הנהיגה את הכתב הלטיני. באותו כיוון באה גם "החייאת השפה העברית". אולם אותה לא היה צריך לגלות - כמו למשל את השפה האירית, הליטאית וכד' - בין יושבי כפרים ושוכני הרים רחוקים. מעולם לא חדלו להשתמש בלשון הקודש לכתיבה וקריאה. אם כי בתפוצה האשכנזית היתה אידיש השפה המדוברת (ובתפוצה הספרדית - לאדינו, ערבית, בוכרית, וכדומה). הרי נחשב הדבר ל"עם ארצות" להשתמש באידיש אפילו לשם כתיבת מכתבים מסחריים או מכתבים פרטיים, וכל איש ישראל שלא רצה להחשב לעם הארץ השתדל בכל כוחו לכתוב את מכתביו - בעצמו או ע"י אחרים - בלשון הקודש, ולו אפילו בסגנון משובש. "תחית השפה", או ליתר דיוק, הפיכתה מלשון הקודש ל"לשון לאומית" הפכה כמעט עניין של ספורט בין הציונים הראשונים. בראשית ימיה של הציונות היה זה החלק הקל ביותר שבה, שכן באותם הימים היה לכל יהודי ויהודי מושג ממנה ע"י הסיוד והחומש. רק לאחר ההתרחקות מיהדות התורה - שהיתה שוב, תוצאת אותה הציונות עצמה, הפכה ידיעת העברית כפי הנראה החלק הקשה ביותר מן הציונות לגבי ציוני אמריקה, למשל...

אם כי בעניין זה דובר אולי פחות מאשר ביתר העניינים, הרי לאמתו של דבר מהווה שינוי מהותה של לשון הקודש ל"שפה לאומית" פגיעה לא פחות חמורה מנקודת מבטה של התורה מכל יתר "שינויי הדמות" של ישראל עצמו, התורה, וארץ ישראל.

מדוע דובר פחות על שאלת שפה? הסיבה לכך נעוצה אולי בזה שאין הלשון דבר הניתן למישוש בידים, ונוסף לכך דרושה מידה מסוימת של בקיאות בלשנית כדי לעמוד על "שינויי דמות" אלה בכלל.

אין מטרתנו כאן להכנס לפרטים אלה, אך לאידך גיסא לא יהא זה מיותר להקדיש לפחות כמה דברים קצרים לנושא זה.

לכל שפה יש מה שאפשר לכנות בשם גוף ונשמה. אין זו רק הנחה פיוטית או מסתורית, אלא עקרון המוכר על ידי המדע הלשוני בכללו. גוף הלשון הוא אוצר מלותיה, מבניה הדקדוקיים וכו'. נשמת הלשון - בדומה לנשמת האדם - הריהי אותו ענין שאינו נתפס בידים, המחיה את הלשון, המשווה לה את אפיה המיוחד ושאפשר לגלותה רק פה ושם ברמזים דקים. נשמת הלשון היא המשקפת את רוח העם הדובר בה. ברוב המקרים הולכים גוף הלשון ונשמתה בד בבד. אולם יקרה כי לשון אשר גופה שייך לאומה אחת הופכת להיות לשונו של עם אחר - לרוב, מפני סיבות היסטוריות או מדיניות. התוצאה במקרים אלה היא, כי השפה מאבדת את כל "נשמתה" המקורית ומחליפה ל"נשמתו" של העם הדובר בה, אם כי הגוף, כלומר המבנה החיצוני וחלק גדול מאוצר המילים - נשאר עומד על עמדו⁵.

כאן נעוץ ההבדל בין לשון הקודש והעברית-הציונית, העברית המודרנית חדורה כלה ברוח "נהיה ככל הגויים", אם כי נשארה בה הצורה החיצונית של לשון הקודש. איבעית אימא (אם תימצי לומר) - יפה גם כאן כוחו של משל "האתרוג שלאחר סוכות" שהובא לעיל אשר בלי מצוות ד' - כלומר כשמשמש בן בצורה ובזמן אחר מאשר נצטוונו בתורה - הופך הוא פרי פשוט ללא קדושה.

אם כי אין לנו צורך להרחיק לכת כדי למצוא ראיות לכך, מכל מקום יהא זה מעניין למסור כאן, אם כי לא בתור ראיה או אסמכתא, אלא בתור דבר אפייני גרידא - כי עובדה זו בולטת עד כדי כך שהוכרה אפילו ע"י בלשנים מקצועיים גרידא שלא מבני ברית. המומחה הנודע לשפות השמיות ברגשטראסר (מינכן 1928), הדין בספרו בשפה העברית

5. לסוג זה שייכת, למשל, השפה האמהרית - המדוברת בחבש, שהיא ביסודה שפה שמית המצוידת במשקלים, בניינים וכד' על מתכונת השפות השמיות, אך העם המדבר בה הוא עם כושי, בלתי שמי, ולכן הפכה השפה האמהרית, על אף צורתה השמית, לשפה בעלת אופי בלתי שמי. כן יש למנות בסוג זה את השפה הרומנית המשתייכת אמנם למשפחת השפות הלטיניות (כצרפתית ואיטלקית) אך השונה מהן תכלית שינוי על אף דמיונה החיצוני, מחמת אפיו הבלתי לטיני של עמה.

כאחת השפות השמיות בצד האשורית, הערבית, הסורית, החבשית וכד'. את דיונו על השפה העברית הוא מחלק לשלושה חלקים: עברית עתיקה (לשון המקרא), "עברית ביניים" (לשון חכמים) ו"עברית חדישה". בדברו על זו האחרונה הוא אומר כי הנסיון "להחיות" את השפה העברית תוך העדר "הרגשת לשון עברית בטוחה" הביא בהכרח לידי "פתרון מדומה" - "עברית אשר לאמתו של דבר היא שפה אירופית עם הסוואה עברית שקופה"

לא קל להכנס אל הפרטים הלשוניים על מנת להוכיח במה מתבטא "שינוי דמות" זה. תחת זאת מוטב שנביא כמה דוגמאות ממשיות מן העברית החדשה הנראות תמימות למדי, אך המוכיחות על כמה מגמות הנובעות בדרך ממילא מ"הלאמת" השפה העברית. "חשמל" היא המילה העברית הרגילה לציון הכח האלקטרי. **מילה** זו מקורה בספר יחזקאל (א, ד) בפרק המגלה את חזיון הנביא. פרק זה - המכונה כרגיל בשם "מעשה מרכבה" - הריהו אחד הפרקים המקודשים ביותר בכתבי הקודש. רק יחסי סגולה, ואף אלה רק בתנאים ובאופנים מסוימים, רשאים בכלל לעסוק בסודות אלה של מראה הנבואה. בנבואתו ראה יחזקאל אש גדולה "ומתוכה כעין החשמל". מהו הפירוש הפשוט של המילה "חשמל"? - דבר זה הוא על כל פנים ענין למחקר המפרשים. תרגום השבעים מתרגם את המילה "חשמל" ב"אלקטרון" שהוא השם היווני לחומר שרגילים לקרותו היום בשם ענבר - חומר שע"י שפשוט נוצר זרם חשמלי (ומכאן הכינוי "אלקטריה" לזרם זה ברוב הלשונות האירופיות). מובן שאין כוונתנו כאן להכנס לנבכי הפרשנות המקראית או הלשונית. אולם **למעשה** התוצאה היא זו:

המילה "חשמל" היתה מעוררת חרדת קודש בלבו של כל יהודי זקן ונער. "חשמל" היה מושג שהמחשבה קשרה אותו ממילא במעשה מרכבה, בסודות הבריה, בספירות הסוד.

אולם הילד או המבוגר הדובר עברית חדישה יודע כי "חשמל" פירושו הזרם או הכח האלקטרי - דבר שהוא משתמש בו ורואה אותו מאות פעמים ביום - דבר שאינו מעורר אצלו כל הרגשת קדושה או רטט, דבר הקשור רק עם חדר המגורים, הרדיו או האמבטיה.

כשהילד הזה נתקל במילה "חשמל" בספר יחזקאל, הרי שבתת הכרתו הופכת כל הנבואה מגוחכת. מתחת לסף הכרתו משתקפים מעשי מרכבה כ"משחק תאורה" חשמלי - כל היחס משתנה ממילא ליחס של חולין גמור, על הצד היותר טוב, אך זוהי בדיוק הכוונה שאותה רוצה "תחית השפה" להשיג.

דוגמא שניה - הפעם מאוצר המילים של לשון חז"ל: המילה "אגדה". במוחו של היהודי הטרם-ציוני, בין תלמיד חכם בין איש פשוט, היתה "אגדה" מציינת את דברי

המוסר של חז"ל - את אותו חלק מהתורה המכונה בפי החסידות בשם "פנימיות התורה". המילה "אגדה" היתה מעוררת בלב כל יהודי אור ותום, עידוד מוסרי, אהבה עזה וקשר פנימי אל חכמיו מימי קדם.

בשפה העברית החדשה מציינת "אגדה" סיפור בדים. בתת הכרתו של הילד שגדל על השפה העברית המודרנית הופכים איפוא גם אגדות חז"ל ל"סיפורים" השייכים לאותו סוג שאליו שייכת "האגדה הסינית" או סיפור ה"שלגיה" - איבעית אימא - המיתולוגיה הלאומית היהודית - ושוב: זוהי בעצם מטרתה של הציונות.

יורשה לכותב הדברים האלה לסיים פרק זה במקרה שיש בו קצת מן המבדח אבל הרבה מן האפייני, ששמעתי מפי אחד מידידי בירושלים. ידידי זה - נכדיו חיים במושבה ליד תל אביב. שפת אמם היא, כמובן, עברית, אולם יודעים הם לדבר גם אידיש בצורה די שוטפת, ביחוד עם הסבא והסבתא. יום אחד שאל ידידי את נכדתו הקטנה: מה עונים כששואלים "מה שלומך"?

- "כששואלים בעברית: "מה שלומך", לא איחרה הקטנה להשיב, "עונים: "טוב מאוד", וכששואלים באידיש, עונים "ברוך השם"... מפי עוללים...

נוסף לכל אלה כלל "שינוי הדמות" של לשון הקודש לעברית המודרנית בתוכו את הסכנה כי לאחר שגם הלשון היא בעצם דבר רוחני מופשט, עלולים - ואמנם כן עושים - להציג אותה כ"תחליף" לתורה לאלה המתגעגעים ל"תוכן רוחני", כדי למלא את החלל שנתהווה בלבם עם זניחת התורה.

אכן הפך למוד העברית עד מהרה בידור ותחביב לנוער הציוני "המשכיל" בעיירות מזרח אירופה. כדי להגביר את הכח המושך מצד אחד, וכדי ולהדגיש, לאידך גיסא את ההבדל בין "העברית" לבין לשון הקודש של בית המדרש - נפל מישהו על המצאה נפלאה: הנהגת ההברה "הספרדית" (אשר, כפי שנראה מיד, אינה ספרדית כלל). זה הוסיף כוח משיכה ללימוד העברית בתתו לה צליל אקזוטי שהלהיב את דמיונם של אותם הנערים והנערות בעיירות הקטנות. הנימוק שניתן לבחירה זו היה כי הברה זו היא כאילו העתיקה יותר והנכונה יותר.

מבחינה מדעית, הרי כל אותה הנמקה היא, אם להתבטא במתינות רבה, אמאטורית במקצת. ראשית כל, הרי קדמותה של החברה הספרדית (אף הספרדית ממש) לגבי "האשכנזית" היא - שוב: כדי להתבטא במתינות רבה - דבר הטעון עדיין הוכחה. אולם גם אם יוכח הדבר, עדין אפשר להקשות אף מבחינה לאומנית גרידא - ואף מבלי להתחשב כלל בעקרון היהודי המסורתי "אל תטוש תורת אמך" - אם אמנם משמשת

קדמותו של המבטא הוכחה שצריך להשתמש בו גם היום. אם אמנם "ככל הגויים" - הרי ברוב לשונות אירופה המבטא לפני שמונה מאות שנה שונה בהחלט ממה שהוא היום. נוסף לכל אלה, הרי גם מבחינה היסטורית גרידא אין כל הוכחה שלמעלה מכל ספק כי ההברה "הספרדית" היא אמנם הקדומה יותר. הדעה הרווחת במדע - והכוונה אינה כאן ליהודים חרדים דווקא, אלא לבלשנים מקצועיים - נוטה יותר להניח ששתי ההברות הן קדומות, אלא שבאחת השתמשו ביהודה ובשניה - בגליל ובצפון. הבדלים במבטא בחלקי הארץ השונים במבטא השי"ן למשל נזכרים, כידוע, כבר בשופטים ("שיבולת-סיבולת"). על כל פנים עובדה היא שמבטאם של התימנים דומה הרבה יותר לזה של האשכנזים ודווקא לזה של... יהודי ליטא (ביטוי החולם בדומה לצירי) - ואיש לא טען עדיין כי יהודי תימן היו פעם תחת השפעה אשכנזית וכל שכן ליטאית. לפי המסורת שבידם, יושבים יהודי תימן עוד מימי בית ראשון⁶.

נוסף לכל אלה - ושוב, אנו מדברים עתה מבחינה לשונית גרידא, ללא התחשבות בגורמים אחרים - השיגה הציונות בקבלת ההברה הספרדית מצב של "קרח מכאן וקרח מכאן". מעלת ההברה האשכנזית על הספרדית היא בהבדלת יתר בין התנועות (קמץ-פתח) ובין בהבדלה בין תי"ו דגושה ורפה. מעלת ההברה הספרדית על האשכנזית היא בביטוי המדויק יותר של האותיות הגרוניות (הבדלה בין א-ע, כ-ח וכו'), אולם במבטא זה נזהרים רק הספרדים שמוצאם מאיזור ההשפעה של הערבית, אשר בה קיימים הבדלים אלה. מובן שאין כל קשר אורגאני בין "ההברה הספרדית" (קמץ שווה לפתח) לבין ההיגוי המדויק של אותיות הגרון. (התימנים, למשל, שמבטאם דומה, כאמור, למבטא "האשכנזי" במה שנוגע לתנועות ולתי"ו הרפה מבטאים את אותיות הגרון - ג ט, ו-ק בכלל - בבירור רב, עוד יותר מן הספרדים, וכן מבדילים הם, בניגוד לספרדים, גם בין ג' וד' רפות ודגושות).

המבטא העברי המודרני - אף מבחינה לשונית גרידא - מאחד בתוכו איפוא את חסרונן של כל ההברות: אי הבדלה בין פתח וקמץ - כספרדים, אי ביטוי האותיות הגרוניות - כאשכנזים.

מובן שלאיש לא איכפת הדבר. שכן "תחיית השפה" גם היא אינה אלא אמצעי למטרה האחת: שינוי דמותה של לשון הקודש ל"שפה לאומית" כחלק בשינוי דמותו של ישראל להיות "גוי ככל הגויים".

6. מעניין בהזדמנות זו לציין כי גם בשפות אחרות קיימים הבדלים כאלה, כך למשל, בשפה הסורית המדוברת, בכמה איזורים בלבנון ובאורמיה (רוסיה האסיאתית) יש שני מבטאים שההבדל האפייני ביניהן הוא בביטוי הקמץ כ-A או O.

— י —

סוד הצלחתה של הציונות

אכן לא פלא הוא שהציונות הצליחה להתפשט במידה כה רבה בקרב ההמונים. אף לפני יובל שנים לא הכל היו "אינטליגנטים" בעלי חוש אבחנה. המילה "ארץ ישראל" היא מילת קסם לגבי כל יהודי ויהודי. הצעירים הללו, שאצבעותיהם כבר החלו נכוות מן ההתבוללות ומן ההליכה בדרכי הגויים אשר סביבם, נאחזו ב"יהדות" חדשה זו, שהביאה עמה המצאה נפלאה: אפשר להיות "יהודי" טוב וגאה בלי עול מצוות, אפשר ליהנות משני עולמות בבת אחת: להיות יהודי ולדאוג לתקנת עם ישראל, וליהנות באותה שעה מכל העינוגים הקוסמים שהיה בידו של הרחוב הבלתי יהודי להציע. גם "המצאה" זו כבשה לבבות רבים בעיירות הקטנות, ואף יהודים רבים יראים ושלמים מקרב ההמון שלא התמצאו בסבך העניינים ראו בכך בתמימות אתחלתא למילוי התקווה המשיחית. נוסף לזה ידעה הציונות כמעט מראשית ימיה לנהל תעמולה יסודית וענפה כיד התכונה הגרמנית הטובה על מייסדיה שהיו ברובם או ילידי אשכנז או חניכי אוניברסיטאות גרמניות.

הציונות אף ידעה "למשוך בחבלים" המתאימים ב"חלונות הגבוהים" ולטפח את שנאת ישראל כדי שהיהודים ירגישו נכרים על האדמה שעליה ישבו⁷ אולם כל אלה אינם שייכים לנושא החוברת הזאת.

— יא —

היהדות החרדית

אמרו חז"ל איזהו חכם? הרואה את הנולד. רובם המכריע של גדולי ישראל החרדים הבחינו מיד בסכנה הגדולה ליהדות ברוחניות, וגם בגשמיות, שהציונות טומנת בקרבה. יחסם לציונות לא יכל היה להיות אלא שלילי, וממילא היה אותו היחס השלילי קיים גם בכל אותם החוגים שהשפעתם של גדולי התורה והיראה הגיעה. מובן הדבר, כי הציונות לא יכלה להצטמצם בשטח הרעיוני בלבד. גוף ונשמה קשורים זה בזה בקשר אמיץ. התעמולה הציונית גרמה איפוא לא רק התרחקות עיונית

7. על דבר הפרטים והמסמכים בפרשה מעניינת ובלתי ידועה זו, ראה ספרו של חיים בלוך "מי נתן למשסה יעקב", ניו יורק תשי"ז.

מהשקפת התורה, אלא גם ובעיקר היתה תמיד מלווה בהתפרקות מעשית מעול המצוות.

אעפ"כ טעות גמורה היא האומרת כי ההתנגדות לציונות היתה רק משום שראשי נושאי כליה היו "חופשיים" - דיעה הכוללת, כמסקנא הגיונית, את ההאשמה נגד החרדים מדוע לא שאפו הם להיות נושאי כליה של הציונות ואז ממילא היו מובילים את הציונות בדרך התורה, וממילא היתה גם מדינת ישראל נבנית ברוח התורה וכו'. דיעה זו, כאמור נובעת מתוך ראייה בלתי נכונה של הדברים. גדולי התורה לא שללו את הציונות רק על שום שנושאי כליה היו חופשיים ברובם. התמונה הזו הפוכה: עובדה זו לא היתה הסיבה לפסילת הציונות בעיני גדולי התורה אלא להיפך: היא היתה **תוצאה** מפסילות השיטה. במילים אחרות: לא היה זה "מקרה" בעלמא שנושאי דגלה של הציונות היו חופשיים בעיקרם, אלא דבר זה כרוך בעצם מהותה של הציונות. על קרקע התורה, בקרב ישראל השומר אמונים לתורתו בהשקפותיו ובמעשיו - **לא היתה הציונות יכולה להוולד מעולם**, שכן, כפי שביארנו לעיל, מנוגדת היא בתכלית הניגוד ליסודות ההשקפה התורתית. ההנחה "אילו היו גדולי התורה מצטרפים לציונות" מופרכת איפוא מיסודה: אילו היו שומעים בקול גדולי התורה לא היתה ציונות מעיקרה.

אם יש כאן קושיא, הרי אינה איפוא מדוע **לא** הצטרפו החרדים לציונות, אלא להיפך: כיצד זה נמצאו חרדים שהצטרפו לציונות. אולם לשאלה זו עוד יוקדש פרק מיוחד להלן.

— יב —

הצהרת בלפור

מנהיגי הציונות המשיכו בינתיים ב"משיכת החוטים" בזירה הבינלאומית. מלחמת העולם הראשונה שמשה הזדמנות נאותה לכך. הוצעו הצעות כמעט לכל המעצמות שתזכינה בתמיכת "היהדות הבינלאומית" בתנאי שתסכמנה לתמוך בהקמת "בית לאומי יהודי" בארץ ישראל. כיוון שבפועל נכבשה הארץ מידי התורכים בידי האנגלים, הגבירו איפוא את "משיכת החוטים" באנגליה, עד שלבסוף ניתנה הצהרתו המפורסמת של הלורד בלפור ב- 2 בנובמבר 1917 כי "ממשלת הוד מלכותו תראה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בפלשתינה (א"י)"

יודעי דבר, ודוקא מבין ראשי הציונים, ידעו כי הצהרה זו בנוסח המעורפל שבו ניתנה, לא היתה דוקא נצחון שלם למה שרצו הציונים, ושמשה מקור ושורש לכל מיני צרות ב- 25 שנות המנדט, אולם דבר זה לא הקטין את ההתלהבות ברחוב היהודי, והיו

אף כאלה שהשוו את הצהרת בלפור - לא פחות ולא יותר - מאשר להכרזת כורש על בניין הבית השני.

כאן אנו נתקלים בפעם הראשונה במאורע בעל קנה מידה עולמי מבחינה ידועה, וכיוון שישראל מאמינים בני מאמינים שאין אדם נוקף אצבע קטנה מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה, הרי שראו בכך מעין "אצבע אלוקים" מעין "אות מן השמים" שמלמעלה הסכימו לתכנית הציונות. ומה גם כאשר נתמנה סיר (היום לורד) הרברט סמואל כ"נציב הראשון ליהודה" לאחר קבלת המנדט ע"י אנגליה מאת חבר הלאומים, וסר הרברט סמואל הלך רגלי מארמונו בפסגת ההר בדרום ירושלים עד לבית הכנסת ר' יהודה החסיד בעיר העתיקה במזרח העיר ועלה שם לתורה למפטיר ובכה באמרו "על כסאו לא ישב זר" - הלא נקל לשער שבלב רבים נולדו תקוות משיחיות. רבים מוותיקי ירושלים אולי יזכרו, כי היו אף בתי כנסיות שבהם כללו בנוסח הקדיש את המילים: "בחייכון וביומיכון כו' ובחיי אליעזר בן מנחם", שמו העברי של סיר הרברט.

כאן מקום אתנו לעמוד על שאלה, שהפכה בשנים האחרונות שוב לנושא לוויכוח סוער ברחוב היהודי, ביחוד לאחר מלחמת סיני-סואץ - השאלה: "ניסים או לא ניסים" וכו'.

מבלי להכנס לכל החקירה הזאת, יורשה כאן להגיד כי המתווכחים אינם מתווכחים על הנושא הנתון באמת לדיון. הנעשה "בהדי כבשי דרחמנא" אינו שייך לנו. הערכתו המיטאפיסית של מאורע זה או אחר הוא ענין עיוני ודק, שאינו מענין הויכוח. השאלה המעניינת אותנו היא מהי **המסקנא** שעלינו להוציא **בעולם הזה** מן המאורעות השונים הללו. ועל דבר השאלה הזאת, שהיא השאלה האמיתית יש בפי התורה והשקפתה רק אבן בוחן אחת: המתאימות המסקנות לתורה ולמצוותיה? אין בעולם שום אדם, אף לא נביא ולא שום מאורע שיצדיקו, לפי דעת התורה, עקירת אף חלק קטן שבתורה. אם יבוא נביא ויראה מופת של ממש ("שינוי טבעו של עולם" כלשון הרמב"ן, דברים יג, ב) וידרוש, בהסתמך על הנס שהודיע עליו מראש, לזנוח אפילו מצוה דרבנן - "לא תשמע לו". (סנהדרין ז. א) אף אם יוכיח באותות ובמופתים, כדי לחזור לעניננו, שהצהרת בלפור היתה נס ממש, שבא מלאך מן השמים והתיצב בפיו של בלפור ודיבר מתוכו מה שדיבר, ואם בהסתמך על כך ידרשו להכיר בנכונות ההשקפה הציונית, הרי, לפי דעת התורה, גם בכך אין שום הוכחה ואין בכך אלא נסיון נוסף "הישכם אוהבים".

כוחה של השקפה זו יפה עוד יותר ביחס למאורעות הכבירים יותר בימי יסוד המדינה ומלחמותיה, אולם מצאנו לנחוץ לבטא את ההשקפה הזאת דוקא כאן, שכן המרחק בזמן מאפשר שקט יותר.

אם אמנם היתה הצהרת בלפור טובה גדולה לכלל ישראל אף מבחינה גשמית גרידא - על כך יש מקום לויכוח לכל הדיעות, ואפילו במחנה הציוני עצמו לא הכל תמימי דיעה בשאלה זו - אבל אין זה מעניננו כאן.

ברם, דבר אחד חידשה הצהרת בלפור והמנדט לגבי היהדות החרדית לכל הדיעות: מאורעות אלה הביאו עמם **תפקידים חדשים**: בעמדה ובהשקפה לא חל שינוי, לא יכל היה לחול כל שינוי. אולם כשם שהציונות עברה עתה לשלב חדש, מעשי יותר, הרי ברור שגם התגובה מן הצד החרדי צריכה היתה לנקוט בדרכים חדשות.

מהן הדרכים האלה? הצריך להעמיד כוח מאורגן עם כל אביזרי הארגון המדיני מול הכוח הציוני, או המוטב להתרכז בשמירת היהדות וטיפול השקפותיה בצורה בודדת, מקומית? על כך פרצו חילוקי דעות. על רקע זה נוסדה מצד אחד אגודת ישראל, שעיקר ריכוזה היה באשכנז ובכמה מחלקי פולין, ולאידך גיסא הובלטה עמדתם של חרדים אחרים, ביחוד בהונגריה וגליציה - ובמידת מה בליטא - שהתנגדה לאירגון זה. התפתחות זו מעניינת מאוד, אבל לא כאן המקום לדון עליה.

כן היו חילוקי דעות בחוגים החרדים (בתוך אגודת ישראל עצמה ומחוצה לה) מה צריך להיות היחס לעבודה המעשית במסגרת הישוב החדש בארץ? הצריך לחייב הכשרה ועליה לארץ של "חלוצים" כדי לעודד שם את השקפת התורה, או הצריך להימנע מכך מחשש פן יתפרש הדבר כהסכמה לרקע האידיאולוגי של "החלוציות" בכלל, ופן ישפיע הדבר על העולים והמתכשרים עצמם, בכיוון ציוני? מובן שמדובר כאן רק על אלה - משני הצדדים - שהאמינו בשיטתם באמת ובתמים ולא על אלה שעשו אותה נושא למקח וממכר מדיני או כתתי (ואפילו כספי).

אולם גם חילוקי דעות אלה - עד כמה שהיו בין אנשים שהאמינו בתמים בדעותיהם, לא היו חילוקי דעות על דבר עצם היחס לציונות. להיפך, אלה שחייבו את העליה לא"י וכד' מצאו עוד יותר צורך להדגיש את התנגדותם לציונות. כדוגמא יובא הד"ר יצחק ברייער ז"ל שהיה לוחמו של הכיוון ה"פרו-א"י" הוא הוא שקרא ליצירה הציונית בארץ בשם "בית לאומי לעבודה זרה".

בשנת תרצ"ז - שעה שבארץ ישראל התחוללו מאורעות הדמים - התכנסה במרינבאד שבצ'כוסלובקיה "הכנסיה הגדולה" של אגודת ישראל. בסמוך לאותו פרק, קצת לפני כן, פרסמה ועדת החקירה המלכותית הבריטית שבראשה עמד הלורד פיל את הדו"ח שלה ובו הצעות לפתרון "בעית היהודים והערבים בפלשתינה". הצעות אלה כללו זו הפעם הראשונה את המילים "מדינה יהודית" לא רק כסיסמה מפוצצת, אלא כהצעה מעשית. המדובר היה אמנם על מדינה בגבולות מצומצמים מאד, מצומצמים עוד יותר מאשר לפי החלטת האו"ם מ-29 בנובמבר 47', אך בכל זאת מדינה יהודית.

הצעה זו, אילו לא כללה את הפרט שירושלים עצמה היא מחוץ "למדינה היהודית", ודאי שהיתה מעוררת גל של התלהבות עצומה על "אתחלתא דגאולה", ואמנם היו גם כאלה שהתלהבו ביותר גם מהצעת פיל זו. לא לרבים ידועה אולי העובדה כי איתמר בנו של אליעזר בן יהודה הוציא לאור אז בתל-אביב כתב עת (שרק גליונות מעטים ממנו הופיעו) שנשא את התאריך: שנת א, לגאולת ישראל.

הקונגרס הציוני שהתכנס גם הוא בקיץ תרצ"ז (1917 למנינים) עמד כולו בסימן "הן או לאו", וטבעי הוא שגם הכנסיה הגדולה של אגודת ישראל עמדה באותו סימן, אם כי מתוך גישה אחרת לגמרי. בקונגרס הציוני היתה השאלה: הלקבל את הצעת החלוקה, אף שהיא אומרת ויתור על שטחים גדולים מלהיות חלק מהמדינה היהודית, או הלהתנגד לה משום שחלקים אלה חסרים במדינה היהודית. השאלה בכנסיה הגדולה היתה עצם ההסכמה למדינה יהודית. מעניין לציין כי ההכרעה שנפלה שם היתה "לאו" מוחלט, ובאמירת הלאו לא היה הבדל בין אלה שחייבו עליית חלוצים לארץ, ואפילו נציגי הקיבוצים המעטים שהיו אז לאגודת ישראל, לבין אלה שהתנגדו אף לכך. הגאון ר' חיים עוזר גראדזנסקי מוויילנא - שאף הוא לא נמנה עם ה"קיצונים", אמר במכתבו לכנסיה הגדולה (שלא יכל היה לנסוע אליה מחמת חולשתו), כי "אף אם תקום מדינה כזאת, תהא זו לכל היותר מדינה שמושליה יהודים ולא מדינה יהודית".

בהחלט "מועצת גדולי התורה" שנתקבלה פה אחד נאמר:

...מדינה יהודית שאינה מבוססת על יסודי התורה הריהי הכחשת המקור היהודי,

מתנגדת למהותו ודמותו האמיתית של עמנו וחותרת תחת יסוד הקיום של עמנו".

בהחלטות הועדה המדינית של הכנסיה הגדולה בתרצ"ז נאמר: "(א) הכנסיה הגדולה

אינה יכולה לתת את הסכמתה **למדינה היהודית** כפי שהוצעה ע"י ועדת פיל".

ויש לשים לב שההחלטה אינה אומרת שהכנסיה מתנגדת להצעת ועדת פיל, אלא

למדינה יהודית כפי שהוצעה וכו'.

— יג —

השואה והשנים שלאחריה

השואה האיומה וחורבן יהדות אירופה הנם מאורעות אשר עד היום הזה, עדיין אין אנו יכולים לתפוס את מלוא היקפם. כל מה שנאמר, נכתב ונדבר על כך, לא יהא אלא בבחינות אסימון שחוק, כי כבר הפכו הדברים למליצה שדופה שהכל דשין בה. כאן אין הכוונה לחזור על כל דברי הכאב והצער הממלאים בלי ספק כל לב יהודי לזכרון השואה הזאת, אלא להתרכז על כך רק עד כמה שהדבר נוגע במישרין לעניננו.

בשואה הושמדו ר"ל לא רק ששה מיליוני יהודים מתוך 16 מיליון, אלא נשמד עורק החיים העיקרי והמרכזי של כלל ישראל. אם אחרי שואה זו נשאר כלל ישראל בתור כזה קיים, הרי שזה אחד הסודות המופלאים שאין בכוח השכל האנושי לתפוסם, והרי כאן ראייה מוחשית לאפיו העל טבעי של ישראל אשר לא רק שאיננו עם הדומה ליתר העמים, אלא מהות אחרת, יצירה אלקית לעצמה "עם זו יצרתי לי" כפי שנתבאר לעיל. אחרי השואה נשארו כל אותם שרידי המחנות שבורים בגשם וברוח, ומאוכזבים. הם קיוו שלאחר הסיוט הגדול ימצאו כלל ישראל, את שרידיו של אותו כלל ישראל שבתוכו נולדו וגדלו, שעל היותם חלק ממנו עונו ונשכלו, ומצאו חבר "עסקנים" בעלי מגמות מפוקפקות וזדוניות.

ראשי הציונות לא פסקו מ"משיכת החוטים" משך כל ימי השואה ולאחריה. שעה שכלל ישראל המום מהמהלומות הכבדות, שעה שהכאב הקהה את החושים, דימו ששעה זו כשרה לבצע את "הניתוח הגדול" להפוך את כלל ישראל ל"עם נורמאלי" ולשים קץ לגלות בכוח עצמם ע"י הקמת מדינה.

"משיכת החוטים" הזאת בימי השואה ולאחריה כוללת בתוכה פרקים שונים שכדאי מאד היה לפרסמם ולכתוב עליהם. כמה מן הפרטים הללו צפו ועלו לאור היום בהמשך משפט קסטנר - אולם לא על כך אנו מדברים עתה.

אף על פי כן כדאי יהיה למסור עובדה "קטנה" אחת זו ששמעתי מפי העד המהימן, בה"א הידיעה, הרב מיכאל דב ווייסמאנדל ז"ל (אשר אף בנאומו של התובע הכללי של מדינת ישראל, חיים כהן, הוא נקרא בשם "אותו צדיק" - ר' "תיק פלילי 124" בהוצאת "ידיעות אחרונות" תל אביב).

שח לי ר' מיכאל דב ז"ל: הידיעות הראשונות על קיומו וסדריו של מחנה ההשמדה באושווינצים - בירקנאו, נתקבלו ע"י שני יהודים סלובאקיים שהצליחו ע"י הרפתקאות שונות להמלט משם חזרה לסלובקיה, ומסרו גביית עדות מפורטת בצירוף מפות, מספרים וכד' בנוכחות אחד הקונסולים הנייטרליים. בחירוף נפש הצליח הרב ווייסמאנדל להגניב את המסמך הזה לנציגי "היהדות" (הג'וינט והסוכנות) בשווייץ, ואמנם נתקבלה תשובה כעבור זמן מה: "מסרתי את מכתבך לחיים (וייצמן) הוא ישמח מאד. זה יועיל לנו להשיג מדינה..."

בספרו "מן המיצר" שנכתב ב-1958 חושף הרב ווייסמאנדל את הנוסח המקורי של מכתב אחד שנתקבל מאותם המוסדות הציוניים המרכזיים בשווייץ, בתשובה לקריאת עזרה שהופנתה אליו ע"י הגב' גיזלה פליישמן הי"ד, עסקנית **ציונית** ותיקה ופעילה ביותר בענייני הצלה בימי השואה, בשיתוף פעולה עם הרב ווייסמאנדל זצ"ל שהיה קרוב

שלה. קריאתה לעזרה כללה גם הוראות מדויקות כיצד להושיט את ההצלה וכו' (כאמור, אי אפשר להכנס לפרטים כאן). התשובה שנתקבלה לאחר ציפיה דרוכה היתה: כל העמים שפכו את דם בניהם במאמץ המלחמתי. אנו רוצים במדינה יהודית ו"רק בדם תהיה לנו הארץ"... (אלה המתארים עתה כ"עלילת דם" כל הזכרה של פרשות אלה - מוטב להם שיזמינו בעוד מועד את ספרו של הרב ווייסמאנדל זצ"ל ויקראו בו ובכל המסמכים המצורפים אליו) כאמור, אין הכוונה כאן להכנס לפרשה הזאת. המאורע הבודד דלעיל הובא רק כדי למסור תמונה ממהלך המחשבה הציוני.

אכן צדק אותו נציג הסוכנות. השואה הגדולה באירופה ומצבם הנואש של שרידיה במחנות הפליטים לאחר המלחמה שמשו קלף חשוב בידי המנהיגות הציונית ב"משיכת החוטים" במסדרוני האו"ם, הבית הלבן בושינגטון וביתר בירות העולם, והאו"ם החליט ב-29 בנובמבר 1947 על חלוקת א"י ועל הקמת מדינה יהודית עצמאית בחלק ממנה.

— 7 —

המדינה הופכת מציאות

לא יפלא כי במצב הנואש שבו נמצאו היהודים במחנות הפליטים, ובפרט לאחר התעמולה הציונית הרבה במחנות שהיתה לעיתים קרובות מלווה גם איומים - עוררה הידיעה על הקמת המדינה גל של שמחה בחוגים רבים מאד. מובן כמו כן כי השמחה הרועשת ביותר היתה בקרב אלה שהקמת המדינה לא חייבה אותם לכלום - פרט לכמה דולרים (המשמשים ניכוי ממס הכנסה) - ציוני אמריקה. נכון הדבר כמו כן, כי ע"י הקמת המדינה הוקלה אפשרות היציאה מן המחנות ליהודים רבים והיתה להם רווחה זמנית על ידה.

אולם השקפת התורה כלפי המדינה לא יכלה להיות אחרת מאשר היתה כלפי הציונות.

המדינה אינה אלא מסקנה הגיונית וישירה מן הציונות. הציונות שאפה למדינה בתור "פתרון בעית היהודים" וכחלק מתהליך ה"נורמאליזציה" של העם היהודי - והשיגה סוף סוף שאיפתה זו.

כפי שצוין בראשית דברינו, אין מדינת ישראל מאותן המדינות שנוצרו מקדמת דנא בתור מלכיות וא"כ שורר בהן משטר זה או אחר, אלא מדינת ישראל היא מאותן המדינות שהמשטר מהווה אותן והן מהוות את המשטר. מדינת ישראל אינה איפוא מדינה שציונים או ציונות שולטים בה, אלא מדינת ישראל היא הציונות. עד ה' אייר תש"ח (1948) היו להסתדרות הציונית ולסוכנות היהודית כוחות של ארגון או מפלגה

ומאז ה' אייר תש"ח רכשה ההסתדרות הציונית או הסוכנות היהודית כח של מדינה. דבר זה גרם, כמובן, שינויים בכוחותיה וביכולתה להטיל את מרותה, אבל לא שינו את מהותה.

משל למה הדבר דומה? לאיש אדום השיער שנתעשר בין לילה. העושר שבו זכה מסוגל לשנות את אורח חייו, יתכן שמפאת הנכסים הרבים הנתונים לבעלותו, ינהג ביתר זהירות מאשר בשעה שהיה עני, אולם הוא נשאר אותו האיש אדום השיער שהיה, כי זהותו אינה יכולה להשתנות.

מובן הדבר, כי קיומה של המדינה הביא עמו מצב אובייקטיבי חדש, והולידה, איפוא, בעיות חדשות, ועמהן - את הצורך בדרכי תגובה חדשים. ההבדל העיקרי שבין ההסתדרות הציונית והמדינה הוא זה, שההסתדרות הציונית, היא הסתדרות הבנויה על חברות או השתייכות מרצון. אדם שאינו חפץ בה, יכול הוא שלא להצטרף אליה. אף כאשר השיגה הציונות בימי המנדט את השלטון על הקהילה המוכרת מטעם הממשלה, אשר כל תושב פלשתינה (א"י) א"י השתייך אליה באופן אוטומטי במלאת לו שמונה עשרה שנה, הכירה ממשלת המנדט סוף סוף ברשותו של כל אדם לצאת ולהשתחרר מחברות אוטומטית זו ע"י מסירת הצהרה מתאימה. ואילו "יציאה" מן המדינה אינה אפשרית לכאורה בלי יציאה מגבולותיה, על כל פנים אינה ענין קל ופשוט כל כך כיציאה או אי כניסה בקהילה או ארגון.

השאלה: מה תעשה היהדות החרדית, וביחוד זו שבא"י, לנוכח מציאות המדינה, אינה איפוא שאלה קלה ופשוטה, שכן המדינה אינה שיטה בלבד אלא גם מציאות. היא מורכבת מיהודים - וכלפי יהודים, ללא הבדל מי הם ומה הם - קיימת חובת הערבות והאחריות. מעניין לציין, בקשר לכך, כדוגמה, את העובדא שדוקא חוגי "נטורי קרתא" שאותם מאשימים בבדלנות והסתגרות יותר מכל חוג דתי אחר, הם הם עפ"י רוב הראשונים למחות נגד חילולי שבת וכד', מחאה שאין לה שום יסוד והצדקה אלא דוקא בערבות זו של כל ישראל זה בזה, וכי דוקא החוגים "המתונים" יותר הדוגלים השכם והערב בסיסמת האחווה והערבות בין כל בני ישראל - הם הם דוקא הנשארים אדישים יותר לנוכח חילולי התורה הללו. במילים אחרות: אלה הנאשמים בבדלנות והסתגרות, שאפשר היה להניח שלא יהא איכפת להם אלא חוגם הם - הם הם דוקא המתעניינים ביותר במעשה אחיהם, וכן להיפך.

בחרנו בדוגמה זו כדי להראות, כי אף אלה המכריזים בגלוי על אי הכרה גמורה במדינה, אפילו לא "דה פאקטו" (למעשה, כעובדה קיימת), דווקא הם הם החדורים ביותר בהרגשת הערבות כלפי יתר תושבי המדינה, ואף במידה יתרה על אחרים.

נוסף לזה, הלא נמצאת המדינה על שטח א"י וא"י נשארת א"י, "פלטריין של מלך" ללא הבדל מי הוא השליט בה, ועל כן פוגע וצורם חילול הקודש על אדמת א"י יותר מאשר בכל מקום אחר, ולפיכך גם חובת המחאה - אם ועד כמה שהיא קיימת - גדולה יותר בא"י.

מה ואיך תהא המחאה הזאת, מהם הצעדים שחייבים לנקוט היהודים החרדים החיים בשטח המדינה לנוכח המציאות הקיימת, על כך נחלקו הדיעות, ואין פלא בדבר. "כשם שאין פרצופיהן דומין כך אין דעותיהן שוות". המצב, כאמור, הוא מסובך למדי. הדברים נוגעים לפעמים בענינים דקים ועדינים ביותר, וממילא אין זה אלא טבעי שתהיינה גישות שונות והצעות שונות בדבר הצעדים **המעשיים**. אולם בעצם היחס השלילי למדינה אין ולא יוכלו להיות כל חילוקי דעות בקרב היהדות העומדת על בסיס התורה - והתורה בלבד.

וכאן כדאי ליחד את הדיבור על עוד פרק אחד:

— טו —

מציאות המדינה

עד כה דובר על כל הענינים הללו מתוך גישה רעיונית והובעה הדעה כי השלילה נובעת מתוך הטעמים הרעיוניים בעיקר שהם בנין אב לכל יתר השיקולים. אם כי אין מטרת הדברים האלה, כמבואר בפתיחה, להכנס לכל פולמוס שהוא, או לדון על ענינים מדיניים, מכל מקום לא נצא ידי חובתנו אם לא נזכיר ולו בקיצור גם את הצד המעשי-המציאותי. שכן, אחרי ככלות הכל הננו דנים במציאות קיימת ולא רק בשיטה.

הד"ר יצחק ברייער מהוגי דיעותיה של אגודת ישראל הגדיר פעם את הציונות כ"בית לאומי לעבודה זרה עם חדר קטן עבור הקב"ה". הגדרה זו מתאימה למדינת ישראל. הנהגת המדינה מיום היווסדה, נוקטת בשיטה של עקירת התורה בצורה שיטתית, ללא רתיעה מפני שום אמצעים, כולל פיתויים, מרמה, כח הזרוע, סחיטה ואפילו שפיכות דמים אם יש צורך בזה.

כוונת הדברים האלה, כאמור, איננה למנות את רשימת הפגיעות המכוונות בתורה כגון גיוס נשים, חוק שעות העבודה (המסמך את שר העבודה "להתיר חלול שבת"), וכל אותם המעשים שנעשו ללא שום תועלת. רק "להכעיס" כגון פרשת המועדון בירושלים, רצח סגלוב, פרשת הבריכה, **ועל כולם**: העברתם על דת אבותיהם של מאות אלפים יהודים,

ובעיקר ילדים. כל הדברים הללו ראויים בלי ספק להרשם, ודוקא בצירוף מסמכים (המצויים לרוב), אבל לא כאן המקום לעשות זאת.

ואף באותו השטח בו מתפארת המדינה ב"יהדותה": **שטח השיפוט הרבני** בעניני אישות, הרי לאמתו של דבר ההיפך הוא הנכון: לא זו בלבד שלרבנים בא"י (והמדובר על הרבנות הראשית המוכרת הרשמית) יש כיום **פחות זכויות** מאשר היו (ובחלקם עוד ישנם) בידי הרבנים ברוב ארצות אירופה עד למלחמת העולם האחרונה, אלא שאף יש להם זכויות פחות מאשר בימי ממשלת המנדט. זה לא מכבר פרסם הד"ר גויטיין, אחד המשפטנים והדיפלומטים החשובים ביותר של המדינה, מאמר בו הוכיח כי זכויות הרבנים הללו ניתנו רק תוך שמירה על ה"סטאטוס קוו" של ימי המנדט, וכי הן הולכות ומצטמקות משנה לשנה. מאז המאמר הזה, עוד חלו צמצומים נוספים בזכויות אלה.

כיון שאנו עוסקים בפרק זה, כדאי להתעכב על עוד פרט אחד המעיד על היות המדינה כלי מבטאה הנאמן של הלאומנות: את עצם קיומו של "משרד הדתות". עם יסודו של המשרד הזה ניתנה גושפנקא רשמית ונתבטאה בצורה בולטת ביותר העובדה כי הציונות, ועמה המדינה, רואה בתורה "דת" **אחת מתוך רבות**. עובדה זו עצמה שצריכה היתה בעצם לפקוח עיניים עיוורות רבות, הרי לא זו בלבד שלא עשתה זאת, אלא שלמרבה הגיחוך עוד יש כאלה המשתמשים בה כדי להוכיח על "דתיותה" של המדינה...

צא מכך את העובדה, כי משרד דתות זה, בה בשעה שלגבי "יתר הדתות" הוא נוהג מנהג אדמיניסטרטיבי גרידא, באורחם השגרתי של משרדים ממשלתיים בארצות אחרות, הרי ביחס ל"דת היהודית" הוא עושה מעשים של הפקרות ממש, מחבר תפילות, "טכסים דתיים", מתקן תקנות מתי לאמר הלל ומתי לאמר סליחות.

ה"מטכ"ל" של המשרד הזה על "הר ציון", המהווה אמנם מקום-משיכה לתיירים תמימים, או לכמה יהודים תמימים עוד יותר, הצליח לאט לאט, להיהפך נושא לצחוק ולגלוג בכל החוגים, ללא הבדל השקפה.

אכן ה"חדר" הדתי הזה בבנין העבודה הזרה הגדול מעיד כמאה עדים על אפיו של הבית...

כאמור, לא מענינינו הוא כאן למנות את כל התופעות האלה ולתאר את פרטי "המצב הדתי" בארץ. לית מאן דפליג שהוא בשפל המצב, וכי יש כאן פעולה מתוכננת. **השאלה** העומדת לפנינו כאן היא כיצד לראות וכיצד להבין את התופעה הזאת.

טעות היא לחשוב, כי הבעיה נעוצה בכך שיש בארץ "רוב חילוני" ואילו היה "רוב דתי" היה המצב שונה.

קודם כל יש לערער על כך מבחינה עובדתית. בניגוד למה שחושבים, יש גם כיום **רוב דתי מכריע** בארץ. החשבון הוא חשבון של סטטיסטיקה פשוטה: עם תום המנדט היו בארץ כחצי מליון יהודים לערך וגם בהם אחוז דתי ניכר. כיום מתקרבת המדינה למיליון השני. נוספו איפוא במדינה למעלה ממיליון עולים. מאין באו העולים הללו? נכון הדבר, שהעולים הראשונים באו ממחנות "העקורים" (ד.פ.) באירופה וכן מכמה מארצות מזרח אירופה. גם בין אלה היה אחוז היהודים שומרי התורה די גדול. אולם כל העליה הארופאית הזאת לא הגיעה ליותר מחצי מיליון, אף אם נצרף את העליה החדשה מרומניה. כל היתר באו מארצות המזרח, והללו כולם שומרי תורה ומצוות במעט או הרבה. יש איפוא "רוב דתי" ואם אין הדבר ניכר בשלטון - הרי שגורמים אחדים לדבר, גורמים שבמשטר, בפוליטיקה וכו' שאינם מענייננו כאן.

מובן הדבר שהעובדה שהשלטון בארץ נמצא בידי אלה שאצלם הוא נמצא, מוסיפה חריפות ולפעמים אף אכזריות לבעיה, אבל לא בכך השורש, **ולא זה הוא הגורם לקביעת היחס אל המדינה.**

מה שנאמר לעיל לגבי הציונות, כוחו יפה שבעתים גם כאן: לא על שום שהשלטון נמצא בידי לא דתיות, מנוגדת המדינה לתורה, אלא להיפך: על שום שהמדינה כולה נוגדת את התורה, ממילא מובן שרק אנשים לא דתיים יכלו להיות מיסדיה ומנהיגיה; וה"דתיים" אינם אלא גרורים (כפי שעוד נשוב לבאר בפרק על "הציונות הדתית").

עצם קיומה של מדינה עם בית נבחרים שיוכל להחליט על עניני תורה ומצוות ע"י הצבעה ברוב דעות **מנוגד בתכלית הניגוד לתורה, אפילו אם ההצבעה תהיה תמיד "לטובת התורה"**

במילים אחרות: הטענה: מדוע לא הקימו החרדים את המדינה וכו' מופרכת מעיקרא, ועד כמה שבלתי פופולארי הוא להגיד זאת כיום, הלא עובדה היא (כמו שנאמר לעיל לגבי הציונות) כי אילו היו החרדים בעלי הדיעה המכרעת - **לא היו מיסדים מדינה לעולם!** עובדה, וגם זאת אוהבים להסתיר "ולהתבייש" כיום, כי גדולי ישראל די בכל אתר ואתר התנגדו במפורש להקמת מדינה יהודית. כפי הנזכר לעיל נתקבלה החלטה כזו אף בוועידת אגודת ישראל בשנת תרצ"ז, אף שאגודת ישראל לא היוותה גם אז את האגף "הקיצוני" ביותר לציונות, ואין צריך לומר לגבי אותם גדולי ישראל שעמדו "מימין" לאגודת ישראל...

כי המדינה אינה אלא חלק אורגאני מן הציונות ושלב טבעי ממנה, והיא לא יכלה לצמוח על קרקע אחר אלא זה של הציונות; המדינה מהווה שלב הבא בהשתלשלות ישרה מתהליך ה"נורמאליזציה" או "שינוי הדמות" של כלל ישראל מ"עם זו יצרתי לי" ל"גוי ככל הגויים"... הציונות, היא היא ה"הלאומנות היהודית" הרואה את עם

ישראל כיחידה לאומית לפי מושגי הגויים, והרואה גם את הגלות רק כפרי "תהליכים היסטוריים" ואת המדינה כ"פתרון בעית היהודים".

וכשם שיש בכך זיוף ויותר מזיוף, מתוך השקפת היהדות, לראות בכלל ישראל "גוי ככל הגויים": לראות בארץ ישראל את "מולדתו הלאומית" של הגוי הזה; בלשון הקודש את "שפתו הלאומית", ובארץ הקודש את "מולדתו הלאומית", כך ועוד יותר מזיוף הוא להציג את המדינה כ"גאולה", או בדרך פשרה, כ"אתחלתא דגאולה".

במילים אחרות: המדינה גם היא אינה אלא חוליה מאותה השרשרת של "שינוי הדמות" או "תרגום המושגים" מקדושה אלקית לחולין בלתי יהודי, למושגי אומות העולם.

אין פלא, כי לא הכל תופסים את ההבדלים הללו שאינם לכאורה, אלא רוחניים. ולכן אין כל פלא כי בקרב חוגים רבים של שומרי מצוות נשתרר בלבול מוח שאין למעלה הימנו.

לשבחם של ראשי המדינה ומיסדיה, יש לאמר, כי הם לא הסתירו מעולם את כוונתם. בן גוריון בנאומיו מכריז השכם והערב על מגמת המדינה "להקים עם חדש" ועל צבא ההגנה שמגמתו העיקרית להיות "בית היוצר" ל"עם חדש" זה.

כותב הדברים האלה הביע עוד לפני שנים את הדעה, כי בכיוון זה יש לראות גם את הכוונה האמיתית בהעלאתם לארץ של קראים, שומרונים, שבתאים ובני כל מיני כתות שאינם נחשבים ליהודים על פי ההלכה, ואת עידוד פעולת הרפורמים בארץ, דבר שאין בו כל צורך אובייקטיבי, ואין כל דרישה כזאת נשמעת מאיזה צד שהוא בין תושבי הארץ.

המחלוקת שפרצה בזמן האחרון מסביב לשאלה "מי הוא יהודי" דומה והיא עשויה להבליט אפילו למוכי סנוורים, את מגמת היסוד של המדינה **"לשנות את דמותו של ישראל"**. שכן, לפי ההשקפה הציונית הרואה בישראל "גוי ככל הגויים" מוצדקת עמדתם של חוגי השלטון בנידון זה במאת אחוזים. גישה זו רואה, לפי מתכונת הגויים, את ה"לאומיות" כגורם נפרד וחשוב יותר מן ה"דתיות", ומדוע זה יתחשבו במעצורים שמטילה ה"דת" לשם קביעת הזהות "הלאומית". כלום לא ראינו, למשל, שאחד מגדולי הסופרים הגרמניים היה דווקא צרפתי בשם שאמיסו? הלא אין העולם כיום מאמין ב"תורת הגזע". וההשתייכות "הלאומית" - לפי מושגי הגויים היא זהות "תרבותית" בעיקרה. מדוע לא יוכל איפוא בן אם קתולית להיות "ישראלי" או אפילו "יהודי" טוב, אף אם הוא משתייך לכנסיה הקתולית?

מבלי כל רצון להכנס לפולמוס המפלגתי-המדיני מסביב לשאלה זו, אפשר לאמר לכל הדעות כי הויכוח מסביב לשאלה זו, ועצם הצגתה של השאלה מסמלת ומבליטה את מהותה האמיתית של המדינה ככלי ביצועה של הציונות.

על רקע זה עלינו להבין את היווצרו של החוג שרגילים לקרוא לו "כנעניים", בשמות ובגלגולים שונים. מבחינה ארגונית ומדינית מהווה החוג הזה כמות זעומה ביותר. "העברים הצעירים", "האיחוד השמי", אנשי "א", וכל יתר השמות שנקרא בהם החוג הזה, לא היוו אף פעם ארגון רב חברים ובעל השפעה מדינית. אולם מבחינה רוחנית השקפתית, הרי זוהי המגמה היסודית הרווחת בחלק גדול, אם לא ברוב האינטליגנציה ה"צברית", בין שמודים בכך בין אם לא. תמצית השקפתו של החוג הזה היא: הישוב היהודי בארץ מהווה יחידה לאומית נפרדת, שקשריה עם יהדות העולם תרבותיים בלבד. על חטיבה זו לשאוף להשתלב מבחינה תרבותית ומבחינות אחרות בין עמי המרחב השמי. במילים אחרות, הרי זוהי הטפה לפרישה מכלל ישראל בתור יחידה "דתית".

צעירים אלה, לאמתו של דבר, אינם אלא כאותו תינוק בסיפור המפורסם הקורא: "המלך ערום!" שיטתם אינה אליבא דאמת אלא מסקנה הגיונית מן ההשקפה הציונית. בהיותם צעירים שכבר גדלו באווירה "חופשית", הריהם גלויי לב יותר, ומודים באמת יסודית אחת אשר בה אין הציונים "הרשמיים" חפצים להודות והיא, **כי אין יהדות אלא תורה**, כיון שגודלו וחונכו תוך יחס שלילי אל התורה - הרי שרק הגיונית היא טענתם, שאם כן, חפצים הם להיפטר גם מן ה"יהדות".

ביסודו של דבר, קו ישר הוא המוביל מראשוני הציונות כגון ברדיצ'בסקי וברנר (ראה לעיל) עד ל"כנענים" - "נוער הזהב" של המדינה בהווה.

— טז —

מדינה וציונות - היינו כך

ברור, שמבחינה **רעיונית** לא יוכל להיות כל הבדל כלל בעמדת יהדות התורה כלפי המדינה לבין עמדתה כלפי הציונות. אם קיים הבדל כזה, הרי היחס לגבי המדינה הוא שלילי בהחלטיות גמורה עוד יותר, משום שהמדינה היא **עניין מעשי** בעוד שהציונות היתה **עניין עיוני** בעיקרו.

ברור כמו כן כי בכל התופעות של עקירת הדת או רדיפת הדת וכד' יש לראות לא **סיבה** אלא **תוצאה** טבעית המושתתת על עצם מהותה של המדינה.

הרוצה להלביש לאדם בגד לא לו - ברור שהבגד יקרע בכל אשר יפנה האדם - בגב, בשרוולים, לפנים ולאחור. אין פירושו של דבר שהחייט טעה במידת הזרועות או המותניים וכד' אלא שבגד זה אינו מתאים כלל ואינו עשוי כלל עבור אדם זה. בגד זר לו כולו ומעיקרו.

דפוס "הגוי ככל הגויים" זר בהחלט לישראל. כאשר מלבישים אותו במלבוש זה בכוח הזרוע, לא פלא הוא שבכל אשר יפנה - יקרע. פעם בעניין גיוס נשים, פעם בענין העברת הילדים על דתם וכו'.

יפה הגדיר את המצב הזה הרב מיכאל דב ווייסמאנדל ז"ל (הנזכר כבר לעיל) בשיחתו עם אחד מראשי הציונים. השיחה התנהלה בגרמנית, והרב ווייסמאנדל אמר לאיש שיחו; בקצת בדיחותא כדרכו בקודש: "המרתם דת-עולמית בפאראגואי". אולם התורה אינה נותנת להסגירה במסגרת של "פאראגואי" - וכאן הוא השורש להתפרצויות התמידיות.

לא "הרוב החילוני" ואף לא פלוני או אלמוני האוחז בשלטון הוא האשם בהתפרצויות אלה מבחינה אישית או מפלגתית. כל אלה יכולים להיות אשמים **רק בצורה החריפה** שהדברים מתקבלים ואין כאן כל כוונה לגרוע מערכה של אשמה זו. אולם האשמה העיקרית אינה תלויה בצוארו של שום אדם כיחיד. השורש נעוץ בניגודם הגמור, הדיאמטראלי, מן הקצה אל הקצה בין **שני ההפכים**: התורה והציונות, או: התורה ומדינת ישראל.

— יז —

חילוקי הדעות

כיון שכך הדבר, ברי איפוא שגם היחס למדינה אינו יכול להיות אלא שלילי בהחלט, כאמור. אולם כפי שבארנו לא נקל למצוא פתרון מעשי לביטוי השלילה הזה, **ומכאן** חילוקי הדעות השונים.

כוונתנו כאן איננה להכנס לחילוקי דעות אלה, ומכל שכן שלא לנקוט עמדה ביחס אליהם. אולם התמונה לא תהא שלמה אם לא נציין לפחות את המגמות העיקריות שנתגבשו במשך השנים במחנה החרדי.

אולם בטרם נבוא לתאר את המגמות הקיימות, כדאי להתעכב לרגע על מגמה אחת **שאינה** קיימת: לכאורה אפשר היה להניח, כי המבנה האנטי תורתי של המדינה ומה גם ההתפרצויות האכזריות שאירעו בה מדי פעם בפעם יעוררו כיוון המטיף ליציאה המונית מן הארץ. מעניין לציין כי כיוון כזה **אינו קיים** בתור שכזה. יש אמנם תנועה

גדולה של יציאה מהמדינה בכלל, ובתוך המהגרים יש גם אחוז ידוע של יהודים שומרי מצוות - אחוז הרחוק מאד מלהיות אפילו מיעוטא דמינכר, אבל בין אלה משתייך רק המיעוט לחוגים "הקיצוניים", וגם בתוך מיעוט זה רובם ככולם אינם מנמקים את הגירתם בטעמים רוחניים אלא על הרוב כלכליים, משפחתיים, אישיים וכדומה⁸. על כל פנים אין לדבר בשום פנים על שיטה המטיפה להגירה.

תופעה זו היא מעניינת למדי ולכן כדאי היה להזכירה. שורשיה נעוצים בלי ספק בחיבת הארץ הטבעית, על אף ההתנגדות למדינה.

בטרם ניגש לדון על הכיוונים הקיימים, עלינו להקדים הקדמה, שכוחה יפה גם לגבי פרקים אחרים: כלל גדול הוא בתורה, או ליתר דיוק, שני כללים שהם אחד: ברשיעי לא עסקין ובשופטני לא עסקין (אין ללמוד ולהקיש מרשעים הנשלטים ע"י יצרם, ו/או ממשוגעים הנשלטים ע"י טירופם). אין אנו דנים כאן באלה אשר דבריהם, הטפותיהם והכרזותיהם בנויים על חשבונות של קנוניה פרטית, מפלגתית או מדינית ואשר רק האינטרסים מכוונים את דבריהם, היום כך ומחר כך, אם מעט ואם רב כוחם ברגע זה או אחר. כך אין אנו עוסקים כאן בחסרי בגרות מחשבתית ורעיונית הנאחזים במליצות מצלצלות בלבד. אנו עוסקים כאן רק בכיוונים רציניים שמחזיקים בהם אנשים בעלי רגש אחריות מלא ובעלי בגרות שכלית מלאה.

בקרב אלה יש להבחין בעיקר שתי גישות שונות, עם גוונים וגוונים בפרט זה או אחר. **יש כיוון** התובע מן החרדים התנזרות גמורה מכל דבר הקשור במדינה במישרין או בעקיפין, לרבות אפילו (לכה"פ להלכה) השימוש בשירותים החיוניים הניתנים ע"י המדינה כגון הדואר, המטבע, פנקסי מזון וכד'. ממילא דורש כיוון זה גם את אי ההשתתפות בבחירות לכנסת ואף לעיריות וכו'.

מבחינה עיונית מופשטת יש הצדקה רבה לכיוון זה, אלא שלמעשה קשה לרוב הציבור לעמוד בו. קיים איפוא **כיוון שני** שאת שיטתו הגדיר בשעתו בצורה קולעת אותו הד"ר ברייער הנזכר לעיל שעה שהמדינה היתה עדיין בגדר תכנית: כל הכרה שנוכל לתת למדינה זו, אמר אז, תוכל להיות רק "הכרה דה פאקטו", אך לעולם לא "דה יורה" (להלכה, ברמה העקרונית). כיוון, טוענים בעלי הכיוון הזה, שההינזרות המוחלטת מכל שירותי המדינה היא בבחינת גזירה שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, כיון שממילא מוכרחים כמעט כל תושבי הארץ להשתמש בשירותים אלה, משלמים מיסים, מתציבים (אף בני הישיבות) לגיוס וכו', ממילא אין לדעתם כל אסון בכך אם ישתמשו גם בזכות בחירה ויבחרו נציגים למוסדות המדינה שיגנו במקום האפשר על זכויות התורה

8. לכותב הדברים האלה יש ידיעות ישירות על הענינים האלה עקב עבודתו כמתרגם מסמכים.

ויביעו מחאה פומבית יותר מעל במת הכנסת, בתנאי כמובן שלא יעשו שום צעד שיש בו משום נשיאת "האחריות המשותפת" לשלטון המדינה בכללה (כגון ע"י השתתפות בקואליציה הממשלתית) (אם אמנם נמצאו כבר במשך כל הבחירות עד כה נציגים כאלה בכנסת, זו שאלה אחרת היא...)

אולם הכרה זו "דה פקטו" אינה גורעת במאומה מאי הכרתם המוחלטת "דה יורה". גם בעלי הכיוון הראשון וגם בעלי הכיוון השני הם בעלי עמדה שלילית בהחלט כלפי המדינה. חילוקי הדעות הם איפוא רק בשטח הצעדים המעשיים. אם כי לכאורה ברורים הדברים האלה למדי, הרי המציאות מוכיחה ששורר בלבול וטשטוש רב בשטח זה בכל הצדדים.

משום כך לא יהא זה מיותר לבאר את הדברים הפשוטים האלה ביאור נוסף בעזרת משל הלכוח מחיי הארץ.

בכל החוגים הדתיים בארץ נחשב חינוך לא דתי כפסול.

נניח שבאחד הימים יבוא צעיר אחד אל הרב בשאלה דלקמן: מציעים לו משרת מורה בבית ספר שבנוסח "זרם העובדים". הצעיר עצמו הוא שומר תורה ומצוות. אם יקבל את המשרה, יהיה בידו לפעול הרבה להצלתם הרוחנית של חניכיו - והראיה: אחרים עשו כן והצליחו. לאידך גיסא, הרי נוסף לניסיון שהוא עצמו יהיה נתון בו יום יום בסביבת חבריו המזורים וההורים הלא דתיים, הרי יתכן שבעיני תושבי המקום תשמש עצם מציאותו במקום זה כ"הכשר" על בית הספר, וגם הורים כאלה שבתנאים אחרים היו מוסרים את ילדיהם לחינוך דתי יותר, ימסרו הפעם את ילדיהם לבית ספר זה. מה יעשה איפוא צעיר זה? - שואל הוא את הרב.

תשובתו של הרב תהא תלויה, כמובן, בנסיבות המדויקות שבמקרה מיוחד זה: מי הוא הצעיר, היכן נמצא בית הספר - הבתוך העיר או במושב עולים מרוחק, מהן סמכויותיו של המורה וכו' וכו'. לאחר בירור כל הפרטים האלה, יתכן שבמקרים ידועים ובתנאים מסוימים תוכל תשובתו של הרב להיות "הן" וכמובן שיתכן שרבנים אחרים ינקטו בעמדה שלילית גם במקרים ותנאים אלה. אולם בשום פנים אין לפרש את פסק-ההיתר של הרב הראשון למקרה מיוחד זה, לא רק כהסכמה לעצם החינוך הבלתי דתי או בית הספר הבלתי דתי, אלא אף לא כעמדה פושרת יותר ביחס לאותו חינוך ולאותו מוסד חינוך. שכן לא על שום שהחינוך או בית הספר הנידון נראו בעיניו פחות פסולים מאשר בעיני חבריו, פסק כפי שפסק, אלא על שום שהנסיבות חייבו, או הרשו לדעתו פעולה אחרת מן הנראית בעיני זולתו. לא היו כאן איפוא כל הבדלי השקפה או עמדה, אלא רק חלוקי דיעות בדבר הצעדים המעשיים.

כדאי בהזדמנות זו לעמוד לרגע על הסיסמה הנשמעת אי-פה אי-שם בחוגים דתיים שונים: "אנו נגד הממשלה אבל בעד המדינה". סיסמה זו אינה סיסמתה של יהדות התורה, ואין היא שייכת לאף אחד משני הכיוונים הנ"ל. סיסמה זו שייכת או ל"ציונות הדתית" (שעליה ידובר בפרק הבא), או לאותם שני הסוגים "דלא עסקינן בהו" כנ"ל. שכן לפי ההשקפה התורתית שתוארה לעיל באריכות (וממילא גם ובמידה לא פחותה לפי דעת הכיוון השני הנז') הנכון בהוא **בדיוק ההיפך**: היחס למדינה הוא "נגד" מוחלט, ואילו היחס לממשלה אמנם אינו דוקא "בעד", אבל הלא הממשלה היא עובדה קיימת, איתה מוכרחים "להסתדר" ברצון או שלא ברצון, נגדה צריך לפעמים גם להלחם, אבל עם הממשלה, עם פלוני או אלמוני האוחז בהגה השלטון, ומכל שכן עם פלוני הפקיד הגבוה או הנמוך במחלקה זו או אחרת צריך לפעמים לנהל מו"מ ולפעמים אפשר אף להגיע עמו לעמק השווה בפרט מעשי זה או אחר, ואילו אל "המדינה" לא יוכל, כמבואר לעיל, להיות כל יחס אחר אלא שלילה מוחלטת.

ואם תמצי לומר, אפשר להגדיר את חילוקי הדעות בין שני הכיוונים הנ"ל ואת הצד השווה שבהם דוקא בעזרת סיסמת-מליצה זו: חילוקי הדעות הם רק ביחס אל "הממשלה", אולם שני הכיוונים גם יחד הם "נגד המדינה" באותה מידת ההחלטיות.

— יח —

"הציונות הדתית"

למקרא כל הדברים דלעיל, יימצאו בודאי אנשים השואלים: כיצד נוכל לראות את הציונות ואת המדינה כמנוגדות תכלית הניגוד לתורה, שעה שיש "ציונות דתית" וכל שכן שיש יהודים יראים ושלמים ומדקדקים במצוות, אשר לבם שלם עם המדינה, ואף כאלה הרואים בה "אתחלתא דגאולה"?

הגענו כאן לאחד הפרקים העדינים והמסובכים ביותר בכל הפרשה הזאת, פרק שקשה שבעתים לדון בו במסגרת זו, שכן בפרק זה, ביחוד, צר הגבול בין הפולמוס, שממנו רצוננו להימנע כאן, לבין הבירור הרעיוני, שהוא מטרנתו כאן.

קשה שבעתים הדיון הזה באווירת הפולמוס השוררת כיום ברחוב, אולם אי אפשר להימנע ממנו שכן בלעדי הדיון הזה יהיו הדברים האלה חסרים יתר על המדה.

משום עדינות הנושא הזה ומפני אותה אווירת הפולמוס לא יהא זה איפוא מיותר אם נקדים הקדמה שצריכה היתה להיות בעצם מובנת מאליה, ושכוחה יפה, כמובן, לגבי כל האמור בדברים אלה ולא דוקא בפרק הזה בלבד, אלא שבפרק זה הוא טעון הדגשה כפולה: כל הדברים האמורים כאן, בין לשבח ובין (ביחוד) להיפך, מכוונים אך ורק

כלפי הרעיונות והשיטות, ובשום אופן אינם מכוונים כלפי האישים הדוגלים בסיסמאות ובשיטות אלה, שכן כפי שצוין כמה פעמים, לא לפולמוס הכוונה כאן אלא לבירור, וכדי לתת הבלטת יתר לרוח זו, אשתמש בסיסמה השאולה דוקא מתוך חוגי הציונות הדתית ("עין בעין") "אין אנו בעד משיהו ונגד משיהו אלא בעד משהו ונגד משהו".

ה"קושיא" שנזכרה לעיל, שאפשר לשומעה לא פעם, אינה, לאמתו של דבר, קושיא כלל. אם ננתח אותה, הריהי שואלת: כיצד יוכלו שני ניגודים מבחינה הגיונית לדור בכפיפה אחת? אולם שאלה זו בנויה על ההנחה שגם הנושא שאליו היא מכוונת בנוי על ההגיון, ולכן אין כל ראייה, לא כל התופעות בחיינו בנויות על ההגיון, ביחוד בדור הזה. ויפה המשילו חכמי הקבלה וגדולי החסידות (עיין תורה אור לפ' וישב ד' בשוב ה' את שיבת ציון) את ימי הגלות לחלום "היינו כחולמים": "הנה החלום הוא מחבר שני הפכים בנושא אחד ומרכיב שני ענינים הפכיים כאילו היו לאחדים" (שם).

בימי הגלות וההסתר יתכן שיבואו שני הפכים בד בבד. הסתירה ההגיונית אינה עיכוב לכך, ביחוד בימינו. בחיי הציבור היהודי באמריקה, ולא רק באמריקה, נתקלים על כל צעד ושעל בתופעות כאלה, שאי הגיונותן מגיעה לידי גיחוך ממש. כבר נזכרה לעיל הדוגמא של "נשף כשר לכבוד חג המולד" שאינה, לצערנו, מוגבלת לשטח הבדיחה כלל וכלל, אלא המהווה, בצורה זו או אחרת, חלק מן המציאות העגומה של אמריקה היהודית דהאידינא. או אם מטעם בית כנסת "אורתודוכסי" באמריקה נערכים מחולות מעורבים של גברים ונשים, תופעה המהווה חלק מן ההווי ה"אורתודוכסי" האמריקאי היום-יומי עד כדי כך, שאין עוד איש שם לב לכך, הרי ששוב לפנינו אותו הפרדוקס, אותה הסתירה מיניה וביה הקיימת בכל זאת בנושא אחד.

ולעניננו: העובדה שקיימת "ציונות דתית", אינה מעידה שהיא בנויה על יסוד הגיוני כלשהו.

הזכרנו למעלה את משל החלום, הבה נמשיך בו: גם ראיית החלום אינה ראייה של ממש, דמיון בעלמא, ולא עוד אלא שהפסוק, עליו בנוי המשל הזה "היינו כחולמים" הוא בכ"ף הדמיון - רק כחולמים, לא חולמים ממש. שכן גם איחוד ההפכים האלה בנושא אחד אינו כמעט אף פעם אלא למראית עין ובצורה שטחית. התבוננות מעמיקה יותר תראה לנו שהניגודים האלה אינם יכולים לעלות בבת אחת, אם כי למראית עין הם מאוחדים בנושא אחד, כשם ש"הנשף הכשר לקראת חג המולד" או שאינו כשר באמת, או שאינו "חג מולד" באמת.

הזכרנו לעיל את הכלל על שני הסוגים "דלא עסקינן בהו". "לא עסקינן" פירושו שאין אנו יכולים להביא ראייה ולהסיק מסקנות ממעשיהם של אלה הנכללים בגדר זה, או להביאם לדוגמא, אולם לאידך גיסא, אין להכחיש את העובדא, כי העולם מלא מאלה

ומאלה. ואם כי "לא עסקינן בהו" כנ"ל, אין זאת אומרת שאינם קיימים. נדמה ואפשר לומר כי השיטות השונות בקרב הציונות הדתית שייכות או לסוג זה או לסוג זה. שכן, כאמור, איחוד שתי סתירות לא יוכל להיות אלא חיצוני. בפנימיותו אין האיחוד הזה אלא מדומה, ובהכרח הוא שהצד האחד או הצד השני לקוי או חסר לאמתו של דבר. או שחסר או לקוי או מזויף הוא הצד "התורתי" - ואז יכלל בסוג הראשון. או שצד זה אינו חסר בעצם והאיחוד בא פשוט, (נקרא הילד בשמו) מתוך חוסר שכל, ואז יכלל בסוג השני.

נדמה ואפשר להבדיל ארבעה כיוונים עיקריים במסגרת זו שקראנו לה בשם "הציונות הדתית" לשם קיצור ונוחיות, אך הכוללת לאמתו של דבר הרבה יותר מאשר את אותן המפלגות המודות בפירוש בהשתייכותן לציונות ולהסתדרות הציונית. נדמה ומארבעת החוגים הללו יש רק חוג אחד היודע בבידור את השקפת עצמו, ואם כי לא תמיד, הרי לפעמים יש מדובריו שאינם פוחדים להודות בכך בגלוי, כמובן על הרוב ב"לשון נקיה" ובסגנון מתון.

הכיוון האחד הזה מסכים בפה מלא, בין שיודה בכך ובין אם לא, למגמותיה של הציונות והמדינה: להפוך את מהותו של כלל ישראל ל"עם בין העמים" אשר ה"דת" היא בו ענין פרטי, אלא שבניגוד לחוגים ציוניים אחרים חפץ לבו של החוג הזה באותו "ענין פרטי" ו"דעתו הפרטית" היא חיובית ביחס ל"דת". אולם גם הוא רואה, בין שיודה בכך ובין אם לא, בתורה "דת", או אם להתבטא לפי משלו הנ"ל של הד"ר ברייער: מסכים הוא לכך כי להקב"ה יוקצה חדר אחד בבנין הע"ז הענקי, אלא שהוא חפץ לגור בחדר הזה, ואמנם חפץ לראות שלחדר הזה ינתן מקום נכבד בבית וכי יוכר כחלק חשוב מהבית, אבל הוא מודה שה"דת" אינה, אחרי ככלות הכל אלא "חדר" אחד בבנין הלאומי הגדול. מתוך נאמנות לשיטה זו רואה הסוג הזה גם במדינת ישראל "אתחלתא דגאולה" וממילא את "קץ הגלות" וממילא את הצורך ב"דפוסים דתיים חדשים" שאינם כבולים עוד ע"י ה"שולחן ערוך" הגלותי, ולשם כך יש צורך ב"חידוש הסנהדרין" וכו' וכו'.

מבלי להכנס לחשבון עולמם, ומכל שכן לתחום כבודם האישי, של המחזיקים בכיוון זה, הרי הם עצמם יודו כי מנקודת מבטה של "יהדות שולחן ערוך" מהווה שיטתם סטיה רחוקה מאד. אותה הדרישה ל"דפוסים חדשים", וכן אותה שלילת "הגלותיות" פוגעת ביסודות האמונה של "יהדות השולחן ערוך". שכן, לפי השקפת יהדות זו, מדינת ישראל אינה רק גלות "גם היא", אלא גלות כפולה - גלות בתוך גלות, וה"אתחלתא דגאולה", והגאולה השלמה לא תבאנה אלא ע"י אליהו ומשיח צדקנו, וממילא פסולה התביעה ל"דפוסים דתיים חדשים" מתוך טעות ה"אתחלתא דגאולה" לא פחות מאשר התביעה

ל"דפוסים חדשים" כאלה מתוך "תנאי החיים המודרניים" של המאה ה-19 וה-20 - כפי שנשמעה ע"י הרפורמיים למיניהם.

לא לנו להוציא משפט על אנשים, אלו שהם, בתור אנשים, אולם השיטה הזאת, ברי שהיא נכללת בגדר הסוג הראשון כנ"ל. אצלם הצד הציוני הוא השלם והצד התורתי-הלכוי.

אולם לא לכל חלקי "הציונות הדתית" אותו האומץ ואותה בהירות הדעת באשר לכיוון הנ"ל. מתוך הרצון הכן והמוכן ש"היה טוב ליהודים" וכי תהיה המדינה "אתחלתא דגאולה", אלא שה"שולחן ערוך" טבוע עמוק בדמם ובנשמתם וגם על "המשא" הזה אינם חפצים לוותר, אין ספק שבלבם מכרסמים ספקות על אמונתם זו ב"אתחלתא דגאולה" ובציונות, אלא שאין הם מסוגלים, או שאינם מעיזים, לסדר ולהגות את השקפתם עד תומה, וכך הם נשארים תלויים ועומדים, ואת כל הטענות הם דוחים בשפע של מליצות ומאמרי חז"ל בשבחה של ארץ ישראל, של לשון הקודש, בשבחם של ישראל "כבשה אחת בין שבעים זאבים" וכו'.

בודאי שלפי השקפת "יהדות השולחן ערוך הגלותית" כל מאמרי חז"ל הם אמת לאמיתה, וכפי שביארנו למעלה, אין ארץ ישראל ועם ישראל ולשון הקודש רק דבר שבקדושה סתם, אלא חלק מיסוד הבריאה וכנ"ל. אולם הטענות הללו בקשר זה הן שלא בדרא דאונא. איש אינו חולק על קדושת הארץ, ופחות מכולם "נטורי קרתא" המעורים בארץ הקודש וברגבי אדמתה מדור דור. אלא שאין זה ממין הטענה. הרי זה ממש כאותו רב בטלן, שמספרים עליו, שהראו לו שאלת-טרפה בבהמה ואמר אם ריאה היא זו - הריהי כשרה, אלא שנתברר שלא היתה זו ריאה אלא כבד...

משל למה הדבר דומה: לתעמולת ה"שלום" של הקומוניסטים ולמי שבא להביא לה ראיות מדברי חז"ל כי "גדול הוא השלום", בודאי שגדול הוא השלום, ובודאי ששרירים וקיימים כל דברי חז"ל על גדולתו וחשיבותו של השלום, אלא שלא זוהי הטענה שכן אותו השלום שעליו מדברים חז"ל אינו אותו השלום שעליו מדבר כרושצ'ב, להבדיל. ההתנגדות לציונות ולמדינה לא באה מתוך התנגדות לארץ הקודש ולמצוות ישוב ארץ ישראל (אף לדעת אותם הפוסקים שאינה נוהגת בזמן הזה, ושאינה ממנין המצוות), וכל שכן שאינה באה מתוך שנאת כלל ישראל ח"ו, אלא בדיוק להיפך: היא באה מתוך חרדה לטהרתם וקדושתם של המושגים הללו שהציונות מפשיטה אותם ממהותם ונותנת בהם מהות נכרית. וכל אותן הראיות מדברי חז"ל וכו' על קדושת ארץ ישראל הן הן דוקא המהוות את ההתנגדות לציונות. ואם בכל זאת קיים סוג כזה הבא להביע את תמיכתו הנלהבת במדינה ובציונות (בשם זה או אחר) תוך החזקה ב"שולחן ערוך" - הרי ששיטה זו אינה נובעת אלא מתוך חוסר בגרות מחשבתית, ושיטה זו (ושוב: מבלי להכנס לתחום כבודם האישי

של אנשים) היא בלי ספק בגדר הסוג השני. שכן החסרון אצלם הוא בבחירות וכשרון המחשבה של הציונות ההגיונית.

כיוון זה, המתאמץ לדחוס את האידיאולוגיה הציונית לתוך מסגרת ה"שלחן ערוך" מוליד לפעמים יצורים משונים ומגוחכים כאלה, כגון הבירורים בסגנון רבני מובהק על השאלה הבוערת "כיצד נוהגין ביום העצמאות שחל להיות בתענית שני בתרא?" - שאלה שבאמת נשאלה וזכתה לדיון לפני כמה שנים, ולא במסגרת תכנית בידור פורימית, אלא בצורה "רצינית" ביותר, ואף היא מוכיחה על השתייכותו של הכיוון הזה לסוג השני כנ"ל.

הכיוון השלישי מהווה את "העורף" הגדול של "הציונות הדתית", הלא המה אנשי ההמון הנגררים אחריה. בעצם מהווה סוג זה רק דרגה פרימיטיבית יותר מהסוג השני, אלא שיש בו בחוג זה על הרוב יותר תמימות. החוג הזה נגרר אחר הציונות הדתית מפני שהדבר נוח יותר לגוף ולנפש גם יחד. עם סוג זה אין מקום לויכוח, שכן אין לדבר על "שיטה", כל עוד יהיו קיימים שני הסוגים הראשונים, יהיה קיים גם המון הנגרר אחריהם. הכיוון הרביעי הוא מעור אחר לגמרי. הללו יודעים את מהותה של הציונות והמדינה ואת ניגודם לתורה. ולא עוד, אלא שאף בצד ה"כשר" ביותר שבציונות, בבנין הארץ, לא פעלו כמעט ולא כלום. בשעת הצורך אף אינם מעלימים את יחסם השלילי לציונות, אלא שראו שגם מי שאינו בא לבנות את הארץ יוכל להבנות במדינה, "קפצו על העגלה" ומתוך שיקולים של סחר-מכר מפלגתי גרידא צצה בין לילה "שיטה" חדשה, מין מהדורה שניה של הכיוון השני, אלא שבה בשעה ששם בא הדבר מתוך תמימות או חוסר הגיון, בא הדבר כאן מתוך חשבון קר. וכדי להלביש את החשבון הזה, בלבוש אידיאולוגי, נוצרה שיטה של "ציונות - לא, מדינה - כן". ואף הסיסמה שעליה דברנו לעיל "נגד הממשלה אבל לא נגד המדינה" מבית מדרשו של חוג זה, יצאה.

גם עם החוג הזה אין מקום לויכוח רעיוני. יש ויש מקום, במקרה זה, לפולמוס מדיני-מפלגתי, שכן עיקר "אידיאולוגיה" הזאת בנויה על חשבונות אלה, אבל לא כאן המקום לכך. התירוצים לכל "הקושיות" על ה"אידיאולוגיה" הזאת ידועים למנהיגי הסוג הזה לא פחות מאשר לאחרים, ולא עוד אלא, כאמור, כשיש צורך בכך מצד אותם השיקולים, מציגים את אותה האידיאולוגיה עצמה כשיטת "הקנאות" האנטי-ציונית האמיתית.

וכיוון שכל יהודי חפץ בליבו פנימה להיות נאמן לתורה, על כן יורשה כאן ליעץ לכל הבאים במגע עם הסוג הזה: כשהם מדברים על "ציוניותם" אל תאמינו להם!

ובסיכומו של פרק זה יאמר: הציונות הדתית היא סתירה מניה וביה. ציונות ומדינה - מנוגדת להשקפת התורה. כל מאמרי חז"ל הרבים המובאים בשבחה של ארץ ישראל לא יוכלו לשנות את העובדה היסודית שעליה דובר לעיל בפרוטרוט: המדינה היא

גולת הכותרת של הציונות ומהווה כלי חשוב ועיקרי בידה במגמתה האחת והמרכזית: לשנות את מהותו של כלל ישראל לגוי ככל הגויים!

– יט –

הפתרון?

המורם מכל האמור עד כאן הוא איפוא כי היהדות התורתית והמדינה הם שני הפכים הנמצאים בניגוד דיאמטראלי זה לזה. היהדות התורתית לא תוכל להשלים לעולם עם הציונות ולא תכיר מעולם "דה יורה" במדינה. הציונות והמדינה לא תוכל לעולם להשלים עם קיומה של יהדות הרואה את כלל ישראל במהותו המקורית, שכן אם תעשה זאת, תאבד את כל הקרקע מתחת לרגליה.

מהו איפוא פתרון הבעיה?

התשובה שתינתן כאן לפי עניות דעתו של כותב הדברים האלה ודאי שתאכזב רבים, אבל מוטב להיות כן עם עצמו: התשובה היא: **אין פתרון כזה בידי אדם**, אם הכוונה לפתרון רדיקאלי.

אין זו השאלה היחידה בעולם, ואף לא בעולם היהודי, שאין פתרונה נראה באופן. במשך כל שנות גלותו, כשעמדו בראשו מנהיגי אמת, לא ניסה כלל ישראל אף פעם "לפתור את בעיית היהודים", או, מבחינה זו, כל בעיה עולמית אחרת. "לאלקים פתרונים". כל פעולות השתדלנות היהודית משך כל שנות גלותנו, והיו בין "השתדלנים" הללו אנשים בעלי אופק, מעוף וחכמה, לכל הדיעות, לא פחות מאשר בין "המדינאים היהודים" הגדולים היום, לא היו מכוונות מעולם "לפתרון הבעיה". ההשתדלות היתה תמיד להקל על גזירה פה ושם, להשיג זכויות ידועות פה או שם. ידעו מנהיגי ישראל האמיתיים כי לא הם היוצרים את הבעיות, ולא הם שעליהם מוטל למצוא את "הפתרונות".

מצדדים שונים כבר הוצע כמה "פתרונות רדיקאליים", וכדאי לעמוד עליהם בקצרה, ולו בתור קוריוז בלבד. עוד לפני כמה שנים הציע עיתון יומי בשפה הגרמנית בתל-אביב (הקרוב לחוגי המפלגה הפרוגרסיבית) להקים מחנה ריכוז גדול אי-שם בנגב ולהושיב שם את כל אנשי "נטורי-קרתא". על הצעה זו חזרו במשך הזמן חוגי "הכנענים" וכמה חוגים אחרים. רק לפני זמן קצר יצא הסופר חיים ליברמן (הנמנה על "הדתיים" דוקא...) (ב"פארווערטס" מיום ז' כסלו תשי"ט) בהצעה: לחתוך את הסרטן ששמו "סאטמאר" מתוך גופו של עם ישראל, הצעה שפירושה בעברית פשוטה: כי "מחנה ריכוז" זה יהא גם

מחנה השמדה, שכן אי אפשר לחתוך סרטן אלא באיזמל. אולם הצעות אלה, אף אם תתקבלנה ביום מן הימים, אינן אפילו התחלה לפתרון. אף אם יושיבו לא רק את אנשי "נטורי קרתא" אלא את כל מאה וחמישים אלף תושבי ירושלים במחנה ריכוז, תתפרצנה מחר ההתנגשויות בחיפה, בבני ברק, בפרדס חנה, בחדרה, במקומות שלא ציפו להן כלל. שכן אנשי "נטורי קרתא" משתמשים אולי באמצעים חריפים יותר מאחרים, אבל, כפי המבואר לעיל, בהשקפה היסודית אחים להם יהודים במספר כה רב שאי אפשר להושיבם במחנה ריכוז, שכן לא אנשי "נטורי קרתא" הם שיצרו את הניגוד בין התורה והצינונות, אלא הניגוד הזה טבוע בעצמיות התורה מצד אחד והצינונות מצד שני.

מן הצד הקיצוני השני נשמעת מפעם לפעם הצעה להקמת משטר בינלאומי בירושלים או מתן מעמד מיוחד תחת חסות האו"ם, לאלה החרדים שאינם חפצים באזרחות המדינה. נוסף לכך כי להצעה זו יש פחות סיכויים במציאות מאשר להצעה הראשונה, הרי אפילו לו נתקבלה, לא תוכל אלא להביא **אולי** הקלה במצבם של יהודים רבים, אבל לא לפתור את עצם השאלה. כותב הדברים האלה איננו מאמין שאף אם יושג הדבר יחדלו אפילו אנשי נטורי קרתא דירושלם עצמם מלמחות נגד המדינה, וכל שכן יהודים אחרים בארץ ובחו"ל, כי הניגודים וההתנגשויות לא יבוטלו עי"כ.

האמת היא, כאמור, כי **אין פתרון ראדיקאלי**. כל מה שאפשר להשיג – ואת זאת אפשר להשיג בקצת רצון טוב, הוא מה שקורין בלעז: *modus vivendi* ("הסדר חיים"), הסדר שימנע ככל האפשר מלהרגיז את הרוחות. היוזמה לכך צריכה לצאת מחוגי השלטון: להמנע מלחוקק חוקים ולתקן תקנות הפוגעות במישרין בתורה, לצוות על המשטרה לנהוג בצורה אנושית וכו' וכו', וככל שימעטו הפוליטיקאים הדתיים להתערב בדבר, ייטיבו לעשות. ברור ש"הסדר-חיים" כזה אינו פתרון, כל שכן שאינו פתרון כולל.

שכן לדעת התורה קיימת רק דרך אחת ויחידה המובילה לקראת "פתרון שלם": **דרך התשובה** – המובילה אל קיום התורה בהשקפה ובמעשה. תפקיד שאליו אף החרדים ביותר אינם מקדישים תשומת לב מספקת, וחייבים היו להקדיש לו יתר תשומת לב הוא: להפיץ את האמונה התורתית, ההשקפה התורתית וקיום מצוות התורה בכל אתר ואתר, בארץ, בגולה, על רקע אישי, מקומי וכו'.

בעיני רבים תיחשב ההצבעה הזאת על דרך התשובה כדרך בטוחה לקראת "הפתרון הכולל" שלא מעלמא הדין, מעין "שכר מצוה בהאי עלמא", עירוב גורמים רוחניים, ואף מסתוריים, בעיניים שלמטה מעשרה טפחים. אף על פי כן, הרי דוקא בדורנו זה נראה הקשר הזה יותר ארצי ומוחשי משהיה אי פעם, ואפילו בעולם הלא יהודי.

מעניין לספר בקשר לכך על מאורע שזכה בשעתו לפרסום רב: לפני כשנה נערך בניו יורק סימפוזיון בהשתתפות גדולי המדענים במקצועות "המדעים המדויקים" כגון

פיסיקה גלעינית, רפואה, נסיעות-בחלל, כימיה וכד'. הנושא העומד לדיון היה "מאת השנים הבאות". כותב הדברים האלה היה במקרה נוכח בעת הדיונים. חבר המדענים המרצים היה מורכב כולו, כאמור מאנשי המדעים המדויקים, כלומר אנשים ששטח פעולתם היא המעבדה, המשקפת וכדומה. לא היה ביניהם אף נציג אחד של "מדעי הרוח" לא היה שם לא פילוסוף, לא משורר, לא היסטוריון ובודאי שלא היה שם שום נציג של חכמי הדת. היה זה איפוא חבר אנשים הרחוקים מאד מכל נטיה "מיטאפיסטית". אף על פי כן היתה נקודה אחת שעליה חזרו בזה אחר זה כל המרצים, אף שלא נדברו ביניהם מראש: עתיד האנושות תלויה בראש וראשונה בכוחה **המוסרי**, בעיתה היסודית של האנושות כיום היא בעיה **מוסרית**, וכל יתר הבחינות, בין במדע בין במדיניות, אינן אלא תוצאות ולא סיבות.

הבאתי דוגמא זו כדי להראות כי אף העולם הלא יהודי מתחיל כבר לראות את הקשר הישיר, הממשי שבין הערכים המוסריים לעתידו הממשי הגשמי של העולם. או - לבטא את הרעיון הזה במושגים יהודיים, כי היחס שבין **התשובה** ועתידו המעשי, הגשמי של העולם אינו רוחני-מיטאפיסטי בלבד, אלא מציאות ממשית.

התשובה היא איפוא הדרך האחת והיחידה המובילה לקראת "פתרון כולל" ובר ביצוע, ולפי השקפת התורה אין ולא יוכל להיות אלא פתרון אחד ויחיד שהוא גם ממשי וגם פתרון "כולל" לכל הבעיות שעלו על הפרק בכל שנות גלותנו.

"ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות, כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ותורה שבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות ד', הרי זה בחזקת שהוא משיח... ויתקן את העולם כולו ולעבוד את ד' ביחד שנאמר "כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרוא בשם ד' ולעבדו שכם אחד". (רמב"ם הלכות מלכים פי"א)

...ואף על פי שיתמהמה עם כל זאת אחכה לו בכל יום שיבוא...

לזיכוי הרבים

נא העבר חוברת זו לשכן, חבר, ידיד